

صلاحیت

Salahiyat

ਸਲਾਹੀਯਤ

تصویر بشکریمہ: ڈاکٹر وکاس باجپائی

www.PunjabiLibrary.com

یہ تصویر سنگھو بارڈر پر اس وقت لی گئی جب بھارتی حکومت نے کسانوں پر عائد تین زرعی قوانین کو منسوخ کرنے کا مطالبہ کیا تھا۔

(سورگی ودھوا بیرا دیوی)

بیرا دیوی 14 سال دی عمر وچ ودھوا ہو گئی سی اتے اسدا پتی سیلکوٹ دے مشہور ایڈووکیٹ اننت رام بھائی دا پتر سی۔ اس دا لائز باؤس سلکوٹ مکھ شہر وچ ستھت سی اتے اس علاقے دیاں پنج گلیاں وچوں اس دا پریش دوار سی۔ دسیا جاندے ہے کہ اس دے سوہرے گھر وچ پروارک میمبراں لئی 26 توں ودھ کمرے سن اتے جو وی ڈسکا توں اچیری پڑھائی لئی آؤندا سی، اس نوں مفت رہائش اتے کھان-پین دی سہولت دتی جاندی سی اتے ہر رات سون توں پہلاں کیڑے والا نوں گرم ددھ دا گلاس بھر کے پلایا جاندے سی۔

اسدی کہانی ادوں بدل گئی جدوں اس دے اک سال توں گھٹ دے ویاہ توں بعد اس دے پتی دی موت ہو گئی۔

اس دے پتی دے چچیرے بھرا دی پنتی 2 سال توں 19 سال تک دے ست بچیاں نوں پچھے چھڈ گئی اتے گیان چند بیئے ایلنلیبی جیہلم ریلوے ورکشاپ وچ نوکری دے نال-نال اپنے گھر دا پر بندھن کرن وچ اسمرتھ سی۔ اس دے پتا نے دوبارہ ویاہ کرن دی اجازت نہیں دتی اتے اسنوں اپنے نجی تڑبیاں توں باہر بچیاں لئی مترینی ماں نوں سدا دین توں روک دتا۔ سبھ توں ڈھکواں پر بندھ ودھوا بیرا دیوی نوں اپنے بچیاں دی پرورش کرن لئی سدا دینا سی۔ پہلاں تاں اس نے نانہہ کر دتی پر پروارک دباہ بیٹھ اوہ جھجکدے من نال من گئی۔ بعد وچ اس پر پروار دے میمبراں نے اس نوں نہ صرف ماں وانگ سلوک کیتا، سگوں ماں توں وی ودھ سلوک کیتا۔ اس نے پہلاں اس نوں ودھوا ویاہ لئی سچھاء دتے پر ایہہ کم نہیں ہویا۔ اوہ ایہناں بچیاں دی ماں بننا قسمت وچ سی۔ اوہناں دی سبھ دی پسندیدہ دھی کمالا بھائی سی

کمالا بھائی ڈی/او گیان چند بھائی اتے ستونت بھائی دا ویاہ دیو راج بھائی پتر میلہ رام بھائی گلی نمبر-4 گورو نانکپرا گجرانوال نال ہویا، جو پنڈ سہاگی سرنگی تحصیل گجران والہ، ضلع سیلکوٹ نال سبندھت بن۔ کمالا بھائی ماں دی موت بہت چھوٹی عمر وچ ہوئی سی اتے گیان چند دے بچیاں دی پرورش بال ودھوا بیرا دیوی (تانیجی) دوارا کیتی گئی سی۔ بیرا دیوی پنڈ پتتوالی، سیلکوٹ دی ربن والی سی اتے میلہ رام بھائی دی پنتی عطر کور اسے پنڈ دی ربن والی سی۔ ایہہ دوستی دیو راج بھائی/س/او مالا رام بھائی اتے عطر کور اتے کمالا بھائی دے ڈی/او گیان چند بھائی اتے ستونت بھائی دے ویاہ دا کارن سی اتے کمالا بھائی دا کنیا دان بیرا دیوی دوارا کیتا گیا سی۔

جدوں بچے اپنی زندگی وچ صحیح ڈھنگ نال سیٹل بو گئے تاں اس کول اس نال گلّ کرن والا کوئی نہیں سی۔ کملا جدوں کدے۔
کدانیں اس دے گھر جاندی سی، تاں اوہ کہندی سی (الی لاگ جوونڈی بے جد کوئی گلّ کرن والا نہیں (میری زبان الی دے پرہاوا
بیٹھ بے کیونکہ اتھے کوئی میرے نال گلّ کرن والا نہیں بے) اس دے آخری دن ترس یوگ رہے اتے بناں کسے دھیان دے،
اندیکھیا اتے موت ہو گئی۔ بچیاں دی پرورش اتے اچتم قدران-قیمتاں نال سبھنک بناؤن وچ اس دے یوگدان لئی انجان۔

جنگل ایلھ

جو نبلدے دیچنگیھوسی،

ایپر مینچھتاند۔

چنگا ہندا جے ربمینوں،

جنگلیہا ہناند۔

دور دریڈے پاپانکولوں

کسے جو ہڈے کھونجے،

چچپیتا اگدا، پھلدا،

ہسداتے مر جاندا۔

پرو: موہن سنگھ (1978-1905))

پرو : موہن سنگھ (1978-1905) پنجابیساہتدے مہانواونوچوناگہے۔ مردان

(اجو کے پاکستانوچ)

وچیدابویا، اسنے بہار توچپرو اسکرنتونپہلاناپناچپنراولپنڈیوچبتایا۔ اسنوآدھونکینجابیکویتاداموڈھیمیاجا

ندابے اتے اسداپر بہاوشوکار بٹالوی، امرتاپریتما تے ڈاکٹر

جگتارورگے ہور مہانپنجابیکیانوچدیکہیا جاسکداہے۔ اسدے پرسدھکاوسنگرہیانوچسنوے پتر، بہے، کڑیپٹھ

وہاردی، وڈاویلاتے جندرانشاملہن۔ اسنوں 1959

وچوڈاویلائیساہتاکادمیپرسکار، بہارتدے سبھتوناچے ساہتکپرسکارانوچوناگلیا۔

مئی 2024 والیوم-3 نمبر-5

- 1 8.....پ.ھٹا ہوا اسنڈر: پنجاب کی تقسیم کے اثرات کو سمجھنا:
2. 13.....مہاراجہ رنجیت سنگھ کی آخری خواہش:
3. 28.....سنگھ سبھا تحریک کے قیام کے 150 سال:
4. 47.....پنجاب کا ورثہ:
5. 48.....پنجابی کی افزودگی کے لیے غیر ملکوں کا تعاون:
6. 49.....انسانیت کا مرکزی کردار:
7. 51.....مہینے کا لفظ:
- 8.52.....پنجابی ٹگڈے دھینڈے بول:
9. 53.....گوجرانوالہ بنانے میں عظیم لوگ:
10. 56.....مہینے کی شخصیت:
11. 58.....پنجاب کا نامور خاندان:
12. 63.....خزانے کا کاروبار:
13. 65.....تاریخی خبروں کا خزانہ:
14. 66.....وفات: پروفیسر منوہر لال:
15. 70.....کتاب کا جائزہ:
16. 77.....نی کتاب:
17. 81.....پروگرام اور تقریبات:

ڈاکٹر: دوندرپال سنگھ، ایم. ایس. سی. پی. ایچ. ڈی. سکھلانی دوارا اکے بھوتک وگیانی، پیشے دوارا اکے ادھیاپک اتے وکلپ دوارا اکے لیکھک ہے۔ اسنے پنجاب دے وکھ-وکھ سماجک-سبھیچارک پہلوآں اتے دو درجن توں ودھ کتاباں اتے **1000** توں ودھ لیکھ لکھے ہن۔ اوہ مسیساگا، اونٹاریو، کینیڈا وچ رہندا ہے۔

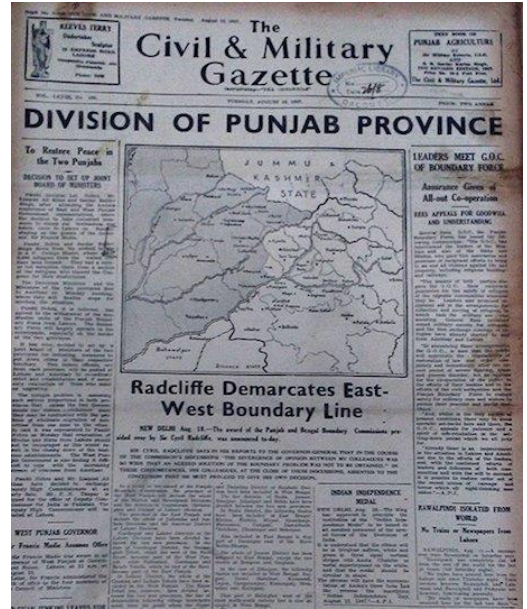

ٹورن اسنڈر: پنجاب دی ونڈ دے پربھاو نوں سمجھنا

دوندریال سنگھ نے ڈاکٹر

وچ پنجاب دی ونڈ صرف اک ستھانک گھٹنا نہیں سی، سگوں دکھنی ایشیا دے اتہاس وچ اک 1947 مہتوپورن پل سی۔ ایہہ اک واٹرشید پل سی جس نے کھیتر نوں دھارمک لیہاں 'تے ونڈیا، جس نال ویپاک اتھل-پتھل، ہنسا اتے وستھاپن بویا۔ ایہہ ونڈ بھارت وچ اپنویشیکرن اتے بریٹیش شاسن دے انت دی وڈی پرکریا دا سدھا نتیجہ سی، جس دے نتیجے وچ 15 اگست، 1947 نوں دو آزاد دیشاں، بھارت اتے پاکستان دی سرجنا ہوئی۔

پنجاب، بھارتی اپ-مہاندیپ دے اتر-پچھمی حصے وچ ستھت، بریٹیش-بھارت کال دوران سبھیچارک وبھنتا اتے آرتھک مہنتا دا خزانہ سی۔ ایہہ دھارمک اتے نسلی بھائیچاریاں دا اک پگھلن والا پوٹ سی، جس وچ سکھ، ہندو اتے مسلمان بہو گنتی بندے سن۔ اپنے شاندار اتیت دے نال، پنجاب کھیتر صدیاں توں وکھو وکھو سامراجاں اتے راجاں دا کیندر رہا ہے، جو اس دے امیر اتہاس اتے سبھیچارک وراثت دا پرمان ہے۔

پنجاب دی ونڈ دی منگ اک گنجھل دار٪ مسئلہ سی، جس دی جڑھ ڈونگھے دھارمک تناء وچ سی۔ محمد علی جناح دی اگوائی بیٹھ آل-انڈیا مسلم لیگ نے مکھ طور 'تے ہندو بھارت

وچ حاشیے 'تے جان دے ڈروں، اک وکھرے مسلم راج لئی دلیل دتی۔ ایہہ منگ، ہور کارکاں دے نال، پنجاب دی انتم ونڈ دا کارن بنی۔

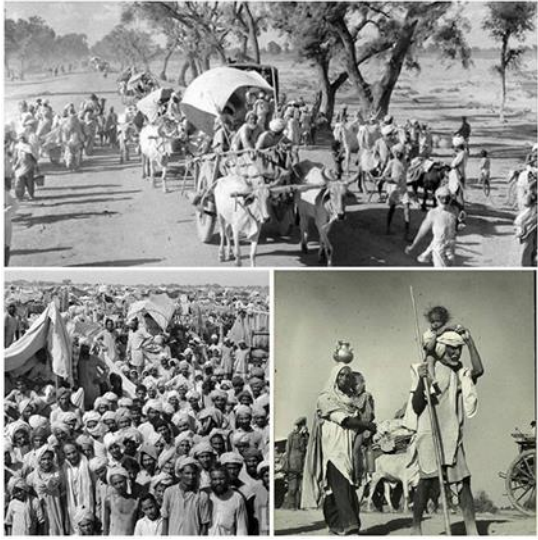
جویں-جویں ونڈ دی لہر نے زور پھڑیا، پنجاب اتے بھارت دے ہور حصیاں وچ ہندواں، مسلماناں اتے سکھاں وچکار فرقو ہنسا بھڑک گئی۔ برطانوی سرکار، اپنویشیکرن دیاں چنوتیاں نال جوجھ رہی ہے اتے ودھدی ہنسا دا ساہمنہ کر رہی ہے، نے ستا دے سچارو تبادالے نوں یقینی بناؤن لئی دیش نوں دھارمک لیہاں 'تے ونڈن دا فیصلہ کیتا۔

ونڈ دی یوجنا، جسوں ماؤنٹین پلان دے نال جانیا جاندا ہے، دکھنی ایشیا دے اتہاس وچ اک وائرشیڈ پل سی۔ اسدی گھوشنا 3 جون، 1947 نوں کیتی گئی سی، اتے ایہہ بریٹیش بھارت دے پرائنٹاں دے بھوکھ نوں درساؤندی سی۔ یوجنا دے انوسار، پرائنٹاں نوں دو راجاں، بھارت اتے پاکستان وچ ونڈیا جاوے گا، ریاستاں نوں راج وچ شامل ہون جاں آزاد رہن دا وکھلپ دتا جاوے گا۔ پنجاب، سبھ توں وڈے اتے سبھ توں ودھ آبادی والے صوبیاں وچوں اک، دو حصیاں وچ ونڈیا گیا سی، پچھمی پنجاب (جو پاکستان دا حصہ بن جاوے گا) اتے پوربی پنجاب (جو بھارت وچ رہے گا)، اک ونڈ جس دے اس کھیتر لئی دورگامی نتیجے ہون گئے۔

بٹوارے دی یوجنا دے اعلان نال پنجاب وچ ویاپک دبشت اتے بپھڑا-دپھڑی مچ گئی۔ لکھاں لوک فرقو بنسا دے ڈروں اپنے گھراں نوں چھڈ کے بھجن لگے، نتیجے وچوں اتہاس وچ سبھ توں وڈے سموک پرواس ہویا۔ پچھمی پنجاب توں بندو اتے سکھ پوربی پنجاب چلے گئے، جدوں کہ پوربی پنجاب توں مسلمان پچھمی پنجاب چلے گئے۔ سموک پرواس بنسا دیاں بھیانک گھٹناواں

دے نال سی، جس وچ دنگے، قتل عام اتے عورتاں وروڈھ جنسی بنسا شامل سن۔

پنجاب دی ونڈ دے وی ڈونگھے آرتھک پرہاوسن، کیونکہ ایہہ کھیتر اک کھیتی باڑی پاور ہاؤس سی جسوں "بھارت دا اناج بھنڈار" کیہا جاندا سی۔ بھارت اتے پاکستان وچکار کھیتی باڑی زمین، سنجائی نہراں اتے ہور سروتاں دی ونڈ نے دوواں دیشاں لئی مہتوپورن چنوتیاں پیدا کیتیاں۔ اس توں علاوہ، ونڈ نے وپارک نیٹورک نوں وگاڑ دتا اتے لکھاں کساناں اتے مزدوراں دے اجاڑے دا کارن بن گیا، جس نال مانوتاوادی سنکٹ نوں ہور ودھ گیا۔

ونڈ دے سبھ توں دکھدائی نتیجیاں وچوں اکّ انگنت ویکتیاں اتے پریواراں دوارا جیوں دا نقصان اتے دکھ جھلنا سی۔ مرن والیاں دی گنتی دے اندازے وکھو-وکھرے بن، پر ایہہ منیا جاندا ہے کہ ونڈ دی ہنسا دوران لکھاں نہیں تان ہزاراں لوک اپنیاں جاناں گوا چکے بن۔ بہت سارے لوک زخمی، صدمے وچ، جاں پکے طور 'تے بے گھر ہو گئے، اپنے گھر، سمان اتے عزیزاں نوں چھڈ گئے۔

پنجاب دی ونڈ دے لمبے سمیں دے سماجک اتے سبھیچارک پربھاو وی سن، کیونکہ صدیاں توں اکٹھے ربن والے بھائیچارے اچانک دھارمک لیہاں 'تے ونڈے گئے سن۔ پنجاب دی سانجھی سبھیچارک وراثت، جس وچّ اسدی بھاشا، سنگیت اتے پکوان شامل بن، نوں توڑیا گیا سی، اتے دھارمک بھائیچاریاں درمیان ڈونگھی دشمنی دباکیاں تکّ بنی رہی۔

ونڈ توں بعد دے سالوں وچّ، بھارت اتے پاکستان دوویں راشٹر-نرمان اتے میل-ملاپ دیاں چنوتیاں نال جوچھ رہے سن۔ بٹوارے دے زخم جیوں دے تیوں رہ گئے جدوں وستھاپت پریواراں نے اپنیاں زندگیاں نوں مڑ بناؤن لئی سنگھرش کیتا، اتے بھائیچاریاں نے ہنسا اتے وستھاپن دے صدمے نال سمجھوتہ کرن دی کوشش کیتی۔

پنجاب دی ونڈ توں ستّ دباکیاں توں ودھ سمیں دے باو جود، اسدی وراثت دکھنی ایشیا دے راجنیتک، سماجک اتے سبھیچارک درش نوں روپ دین لئی جاری ہے۔ 1947 دیاں گھٹناواں اس کھیتر دی سموہک یاد وچّ ڈونگھے روپ وچّ رجھیاں ہونیاں بن، جو کہ اکّ بور شانٹیورن اتے خوشحال بھوکھ دے نرمان وچّ سمپردانک نفرت دی اچّ قیمت اتے سہنشیلتا، بمردی اتے سمجھ دی مہتتا دی یاد دواؤندیاں بن۔

ڈاکٹر: جسبیر سنگھ بھائیانی نے 1977 وچ اپلا بیڈ آرٹ وچ اپنا بیچ سالاماسٹر ڈپلوماسر کار توں پورا کیتا۔ کالج آف آرٹ، چنڈی گڑھ۔
 ڈاکٹر: سنگھ داسا ڈھے تن توں ودھ سالوں دے لمبے تجربے داسہرا اجاندہ ہے جس نے اوہناں نوں 1978 توں پنجابی یونیورسٹی
 پٹیالہ وکھے اکٹ آرٹ ایگزیکٹیو ٹوڈے نال-نال وزنگ لکچرار وجوں نر نتر کلا-گتیو دھی وچ رہھے ہوئے دیکھیا۔ اسنے راج پدھر
 اتے پردرشنیاں، ورکس-ہولس اتے سیرس دا ایو جن کیتا اتے 1992 وچ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ وکھے راج پدھر لئی
 راجپال دے صلاح کار سمیت کئی پرسکار اتے سمنان پراپت کیتے۔ اسنے فائین آرٹس وچ ماسٹر ز اتے پی. ایچ. ڈی. G.N.D.U.
 توں امرتسر اتے پی. جی. ڈی. پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ توں لوک سمپرک اتے اشتہار بازی وچ۔ ڈاکٹر. بھائیانیوں جینیٹیمیو امرتسر
 اتے سرکار دوارا UG/PGI بورڈ آف سٹڈیز لئی وشاماہر نیوکت کیتا گیا سی۔ کالج آف آرٹ چنڈی گڑھ۔ اتے 1990 توں پنجاب
 دیاں تنوں پرکھ یونیورسٹیاں دوارا جیوری ممبر وجوں وی چنیا گیا۔ ڈاکٹر. بھائیانیوں پچھلیاں چار صدیاں دوران پنجاب وچ پینٹ
 کیتے گئے سکھ وزونلر بارے کھوج وچ یوگدان اتے ایہناں وشیاں اتے کھوج پتر اتے لیکھ اخباراں اتے رسالیاں وچ پرکاشت کیتے
 گئے۔ ورتمان وچ پرکاشن ادھین ودیشی پینٹراں دوارا اسکھ پورٹریٹ-پینٹنگز اتے اک کتاب لکھی۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ دی آخری خائش

(لاہور کورٹ دے چتر کاراتے اتہاسکاراں ولوں لکھے اتہاسک تھناں دے آدھارت لیکھ)

مہاراجہ رنجیت سنگھ (1780-1839) داراج گجراوالے توں شروع ہو کے، ستلج توں خیبر تک پھیلایا ہو یا سی اتے موت 27 جون 1839 ای: نوں لاہور وکھے ہوئی، اس اتہاس نوں دنیاں دے ہر اتہاسکار نے اپنی قلم راہیں قلم بند کیتا ہے۔ جس نوں بدلایا نہیں جاسکدا پھر کیوں اس مہاراجے دے کہہ آخری شبد نوں کجھ ک اتہاسکاراں نے بدل کے رکھ دتا۔ (1)

جدوں مہاراجہ رنجیت سنگھ آخری ساہاں تے سی تاں اس کول کھلوتے درباری صلاح کار، راجے اتے اک ودیشی ڈپلومیٹ ولیم اوسبارن وی کھڑا سی جو 18 مئی 1838 ای. لاہور کورٹ وکھے لارڈ اوکلینڈ دا الے. ڈی. سی. بن کے آیا تے کئی مہینے لاہور رہا، اتھے اس نے مہاراجے دے اشتر، ششتر اتے کھان-پین دے طور-طریقے دیکھواتے روزانہ اپنی ڈائری وچ اوہناں دے سچ وی کردارہا۔ اس نے 16 سچ کتے اتے بعد #39; وچ اپنی لکھی کتاب "Court & camp of M. Ranjit Singh" وچ 1840 ای. نوں چھپوائے۔ اس کتاب 1839; وچ اوسبارن اپنے دوست نوں لکھے خط بارے جولائی 1839 وچ لکھدا ہے، کہ مہاراجہ نے اپنی موت توں دو گھنٹے پہلاں کول کھڑے خزانہ منتری "بیلیرام نوں کیہا میرا کوہنوز والا ہیرا ہندو ٹیپیل نوں بھینٹ کر دینا، موتیاں دی مالادوسرے اتے تیسرے نوں جیولری اتے ہیرے. جس دا صاف مطلب ایہہ سی کہ کوہنوز ہیرا "ہر مندر صاحب #39; نوں موتیاں دی مالاپر مندر سری پٹنا صاحب اتے جیولری اتے ہیرے موتی تخت سری حجور صاحب جتھے اسدی اتھاہ، آستھاتے وشواش سی۔ اسبارن اک ودیشی ہون کارن ہر مندر نوں ہندو ٹیپیل لکھ بیٹھا جس کارن کوہنوز کسے وی ہندو ٹیپیل نوں نہیں ملیاتے نہ ہی کسے اتہاسکار نے اس بارے باریکی نال سوچیا۔ (2)

کول کھڑے۔ یلیام نون راجا دھيان سنگھ ڈوگرا تے راجا خوشال سنگھ (پنڈت) نے کيہا کہ ايہہ ہير اڪسے نون کھرات وچ نہيں دتا جاسکدا ايہہ ہير امہارا بچے دے وارث نون ہی مليگا۔ اس سيمیں نون کئی اتہاسکاراں نے ہر مندر صاحب نون ہر يمندر وی لکھيا ہے جس داصاف ارتھ سی ”ہندو۔ ٹيمپل & #39; گورونانک نے بھارت نون پہلی وار ہندوستان کہہ کے آکھيا سی جس تون ودیشياں نے وی ہندوستان دے مندراں نون ہندواں لئی ورتيا۔ پر گورو رام داس نے اس پوتر ستھان تے ہر مندر صاحب دی نيخہ & #39; ميں۔ ميرں“ تون رکھوائی اتے سکھاں دے پنجويں گورو ارجن ديوجي نے سبھ تون پہلاں 1604 ای۔ گورو گرنتھ صاحب دا پہلا پرکاس اتھے ہی کروایا۔ اس گورو گرنتھ صاحب & #39; وچ ہندواں، سکھا، مسلماناں اتے سادھو۔ سنتاں دی بانی درج ہے۔ ايہہ دنياں دے اتہاس وچ پہلا مندر ہے جس وچ سوير دے پہلے پھر ديوی۔ ديوتياں دی استت بھٹا دوارا کرن اپرنت گورو گرنتھ صاحب وچوں واک لے کے سبھ دے بھلے لئی ارداس کيتی جاندي ہے۔ اتھوں تک کہ ديش ودیشاں تون اچ ادھيکاري اپنی شردھا دے پھل بھيٹ کر کے گورو صاحب کولو آشیر واد لین لئی آوندے ہن، جو ابے تک اسے طرحاں ہی چلدا آ رہا ہے اتے ہر دھماں دے شردھا لونتستک ہون آوی رہے ہن۔ (3)

” ہر مندر سوئی آکھيے، جتھے ہر جاتاں“

”That alone is said to be the God’s temple, where from the God is realised“

مہاراجہ رنجيت سنگھ دے اکال چلانا اپرنت اوہناں دا وڈا سپتر کنور کھڑک سنگھ نون مہاراجہ نيوکت کيتا گیا جس دے کجھ مہینياں بعد اس دی موت ہو گئی۔ دوسرے دن اس دے پتر کنور نو۔ نہال سنگھ دی اکت سازش گھڑ کے مار دتا گیا۔ مہاراجے دا دوسرا پتر کنور شیر سنگھ (1807-1843) نون راج تک لگا کے لاہور دارا جا گھوشٹ کر دتا۔ جس نون جرمنی دے پينٹر آگشت سوفت نے (1840) اسدا راجسی چتر تیل رنگاں وچ بنایا۔ شیر سنگھ دے اس چتر ”چ اس دياں دوناں باہواں تے بازو بند دکھائے گئے!“

سچی بانہہ تے تن بازو بند دکھائے گئے۔ کبھی بانہہ تے وی تن بازو بند دکھائی گئے سچی باہ تتاں بازو بنداں دے وچکار والا بازو بند” کوہنور ہیرا & #39; اتے کبھی بانہہ تے وچکار والا ”دریا-اے-نور“ والا دکھا کے چتر چتریا۔ مہاراجہ شیر سنگھ نوں شوفت نے اس پینٹنگ وچ لاہور داکٹ امیر، دلیر اتے سکھ مہاراجہ دکھا کے پوترت سانے شوکت نال پورا کیتا گیا جو اس ویلے پاکستان دے عجائب گھر وچ شسوبت ہے۔ (4)

اس توں علاوہ ریشیا توں پریس سولٹی قوف (1840-42) وی لاہور آیا تے اس نے وی مہاراجہ شیر سنگھ دی اکت ٹکڑی نوں شکار کھیڈن جان دے ہوئے نوں چتریا جس وچ مہاراجہ شیر سنگھ ہاتھی اپر بیٹھاتے چھاتی ہیرے موتیاں نال بھری دکھائی گئی ہے سچی بانہہ تے بنے ہیریاں دی چمک نوں دوروں توں اشارہ کیتا ہے۔ ایہناں دوواں ودیشی ڈلوینٹ توں پہلاں مسٹر جورج رسل کلرک وی 1840 وچ مہاراجہ شیر سنگھ نوں ملیا اس نے وی مہاراجے دی تعریف کر دے ہوئے اس دے بازو بند تے بنے کوہنور ہیرے دی تعریف کیتی۔ (5)

جدوں مہاراجہ شیر سنگھ پہلواناں دی کشتی دیکھ رہا سی تے انعام دین ول دھیان سی۔ راجا دھیان سنگھ ڈو گراتے راجا اجیت سنگھ نے اکت دو نالی بندوق دکھاؤن دے بہانے مہاراجہ شیر سنگھ کول گئے تے کہا کہ ایہہ ودیشی بندوق میں 1400 روپے دی لئی ہے۔ شیر سنگھ ول بندوق دے دونوں گھوڑے دبا دتے تے اتھے ہی اسنوں ڈھیر کر دتا گیا۔ جس کارن سکھ راج داسورج ڈبدا ہویا نظر آؤن لگا۔ شیر سنگھ دا چھوٹا بھرا شاہزادہ دلپ سنگھ اس سمیں ساڈھے ک پنج سال داسی اس تے متھے تے شیر سنگھ دا خون لگا کے اس نوں راج گدی تے بٹھا دتا تے لاہور دربار دا مہاراجہ گھوشت کرنا پیا، اس شبھ اوسر تے شہزادے نال بیٹھے کجھ راجے وی چترے گئے۔ اس سمیں لاہور کورٹ دا چترکار ”ہشن-ال-دین سی جس نے شاہزادہ دلپ سنگھ دا چتر چتریا، جس وچ شاہزادہ گول-غلیچے تے بیٹھا ہے باقی درباری راجے وی نال بیٹھے ہوئے دکھائی دے رہے ہن۔ شہزادے دی سچی بانہہ تے دولڑیاں والی موتیاں دی بستر“ وچ ہیریاں نوں جڑیاں دکھایا گیا ہے۔ (6)

ایہناں توں بعد 1846 ای. موقع دیکھدے ہوئے چارلس سٹیورٹ ہارڈنگ نے وی شاہزادہ دلیپ سنگھ نوں کرسی تے بیٹھا رنگین چتر چتریا، شاہزادہ دلیپ سنگھ دی پگڑی اتے لگی گلگی، کناں وچ مندریں، گلے وچ سنہری ہاراتے سخی بانہہ تے بازو بند دکھا کے چتر پورا کیتا گیا۔ اس چتر وچ سخی بانہہ تے دو بازو بند دکھائے گئے دوہاں بازو بندوں وچوں اکٹ پیٹھلا بازو بند وچ ہیرا دکھاؤن دایتن کیتا گیا جوں کہ اپر لے بازو بند وچ وی اکٹ ہیرا دکھاؤن دایتن کیتا گیا پر دوویں کوہنور دے ہیرے نہیں سن اتے کھی بانہہ نوں اکٹ لال-ہری شال نال ڈھک کے چتر پورا کیتا گیا۔ (7)

کر نل کولین میکلائج دی پتی نے وی شہزادے دلیپ سنگھ نوں لاہور چھڈن توں پہلاں دلیپ سنگھ دے ساتھیاں نال کرسی تے بیٹھا 1849 ای. ”چ چتر تیار کیتا جس نوں اس نے 1854 ای وچ رنگین چھپوایا گیا اس چتر وچ وی شہزادے دے موڈھیاں تے شال اتے اس اپر اک سروپا کے چتر پورا کیتا گیا اس چتر ”چ وی بازو بند نہیں دکھائے گئے۔ (8)

1851 ای. وچ دلیپ سنگھ نوں انگریز لاہور توں فوج گڑھ تے پھر منسوری لے گئے اتھے اس دی رہائش لئی کانسل ہل نام دی پہاڑی تے گھر خریدیا جس وچ دلیپ سنگھ دے بھراتے اس دے بچے اتے اوہناں دی ماتا دکھنوناں رہن لگے۔ اتھے رہندے دلیپ سنگھ نے گھوڑ-سوار، سنگیت، پیٹنگ اتے شکار کرن دی سکھیا سکھی اس دوران اکٹ ہور ودیشی پینٹر جارج پچلے نے شہزادے دلیپ سنگھ دا شاہی کرسی تے بیٹھے ہوئے اکٹ شاہی چتر تیل رنگاں وچ چتریا، سرتے پگڑی پر موتیاں دی مال اتے گلگی دکھائی گئی اس دے گلے وچ موتیاں دی مال اتے ہیرے-جوہرت نال بھری چھاتی دکھائی گئی، سخی بانہہ دے موڈھیاں نوں ادھ ڈھکیا لال سال اتے پتی باہ تے وی اکٹ بازو بند، دکھاؤ-دی کوشش کیتی گئی ہے۔ اس وچ ہرے رنگ دا ہیرا جکڑیا ہویا دکھا کے چتر پورا کیتا گیا۔ دلیپ سنگھ دا ایہہ راجسی چتر چڑھدی جوانی اتے امیر تانال بھریا دکھا کے اکٹ سکھ مہاراجے دے چتر نوں چار-چند لگادتے۔ جو کہ اس ویلے دے گورنر-جنرل لارڈ ڈلہوجی نوں بڑا # 39; پسند آیا تے اوہ انگلینڈ جاندا ہویا اپنے نال لے گیا تے پھر اسدی پھیمیلی نے 1990 ای سو تھبھائی نیلامی گھر وچ 60,000 ڈالر وچ بیچ دتا۔ (9)

لارڈ ڈلہوجی نے 19 اپریل 1854 ای دلپ سنگھ نوں اک شپ راہیں انگلینڈ روانہ کر دتا۔ دلپ سنگھ 3 مہینے 18 دن سفر کر کے انگلینڈ پہنچیا اتھے مہارانی وکٹوریانے اپنے بکنگھم پیلس وچ جی آیا آکھ کے شامزادہ دلپ سنگھ داشاہی ڈھنگ نال سواگت کیتا اتے اپنے راجسی ٹیلر بلا کے اس لئی اک شاہی پوشاک بنوائی۔ جس وچ اک سنڈریلٹ اتے کرپان رکھن لئی سنڈریلٹ تیار کروایا۔ اس شاہی پوشاک وچ اپنے شاہی گھرانے دے چترکار وینٹر۔ ہالٹرنوں بلا کے شہزادے دا اک رسمی شاہی چتر تیل رنگا وچ بنوایا گیا۔ جس وچ دلپ سنگھ سچے ہتھ نال تلوار پھڑی کھڑا ہے اس چتر وچ دونوں باراں تے کوئی وی بازو بند نہیں دکھایا گیا۔ 1859 ای۔

وچ بنے اس چتر نوں مہارانی نے اپنے محلاں دی دیوار تے اس سکھ مہاراجے دے چتر نال سنگاریا۔ (10)

اپر وکت دے گئے دنیاں دے مشہور چترکاراں وچوں صرف مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے کنور شیر سنگھ نوں ہی کوہنور جڑو بازو بند وچ دکھا کے ایہہ ثابت کر دتا گیا کہ کوہنور ہیرا صرف دے سکھ مہاراجیاں دے سمیں لاہور کورٹ وچ ہی سی۔ (11)

شامزادہ دلپ سنگھ دے کسے وی بازو بند تے کوہنور دا ہیرا نہیں دکھایا گیا جو دسمبر 1843 ای توں پہلاں رشی شاہی چتر اں دے بازو بند وچ دکھایا جاندا سی اس دے حوالے وچ سر لوگن نے 3 مہینے لگا کے لاہور دربار دالٹیا ہوئے خزانے دی لسٹ وی بنائی سی۔ جس وچ کوہنور دا ہیرا غائب سی اتہاس گواہ ہے ایہہ سبھ کجھ بڑے ہی سوچ سمجھ کے اتے سا جس ڈھنگ نال کیتا گیا سی۔ (12)

جیکر اس اتہاس دے پچھو کڑول نظر ماریئے تاں کوہنور ہیرے نوں غائب کرن دی سا جس بہت پہلا توں گھڑی گئی سی۔ برطانیہ سرکار نوں جدوں پتہ لگا کہ دنیاں دا سبھ توں قیمتی ہیرا کوہنور مہاراجہ رنجیت سنگھ کول ہے تاں اس ہیرے کھچنے نے برطانیہ سرکار نوں اک سا جس گھڑن لئی مجبور کر دتا جس وچ روپڑ ملئی تاں اس سا جس دی پہلی پوڑی سی۔ (13)

لارڈ آکلینڈ اس سمیں بھارت دا گورنر۔ جنرل سی اس نے مہاراجے دے وزیر اجا جو دین نوں سملے بلایا اتے مہاراجے بارے گھو کھن دی کوشش کیتی جس دا اثر اجا جو دین نے دتا #39; کہ اسیں تاں مہاراجے نوں جھک کے سلام کردے ہاں اسیں کدے اوہناں ول نہیں نکلیا تاں پھر لارڈ آکلینڈ نے 8 اکتوبر 1831 ای. نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں روپڑ ملنی لئی بلایا گیا۔ (14)

روپڑ ملنی وکھے خاص میٹنگ توں پہلاں لارڈ آکلینڈ نے کیپٹل وانڈے نوں حکم دتا کہ مہاراجے دی لاہور کورٹ والی ایلبب دیکھی جائے تاں کیپٹن وانڈے نے ایلبب دیکھن اپرنت کہہ دتا کہ چترکار جیون رام نوں دلی توں بلایا جائے، تاں روپڑ ملنی سمیں چترکار جیون رام نوں دلی توں بلایا گیا جس نوں آکلینڈ دے اشارے تے مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں اس پوز وچ بٹھایا گیا جس نال کوہنور ہیرے جڑے۔ بازو بند والا پاسہ چنگی طرحاں دکھاسکے اس طرحاں ہی جیون رام نے سبھ توں پہلاں مہاراجے نوں بینتی کیتی تے اسے طرحاں بیٹھن لئی کہا گیا سچی بانہہ اتے لگے بازو بند جس وچ کوہنور ہیرا صاف دکھائی دے سکے، اس طرحاں روپڑ ملنی سمیں اس دچتر الکیا گیا۔ ایہہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دا ایہہ پہلا چتر سی جس وچ کوہنور جڑیا ہیرا بازو بند اک بھارتی چترکار نے ودیشی دے اشارے تے چتریا جس دا مہاراجے نے براوی منیا۔ (15)

میٹنگ توں بعد لارڈ آکلینڈ اس چتر نوں اک سووینار کہہ کے اپنے نال لے گیا اس ہیرے دی چمک۔ دمک نے جتھے برطانیہ سرکار دا من لپایا اس توں پہلاں فرانس، اٹلی دے راجیاں نے وی ہندوستان دے راجے۔ مہاراجے دے پگڑیاں تے لگے ہیرے جوہر اتاں نوں 1580 ای توں کھریدنا/مٹاناں شروع کردتا سی۔ (16)

انویں صدی دے اک ودیشی اتہاسکار اوسبارن اتے دے پنجابی سکھ اتہاسکاراں وچوں گیانی گیان سنگھ اتے ہسٹوریئن کھجان سنگھ نے اپنیاں لکھتاں وچ ذکر کیتا ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ جاندے ہوئے اپنی آخری اچھا #39; وچ کوہنور دا ہیرا دربار صاحب بھینٹ کرنا چاہندے سن۔ (17)

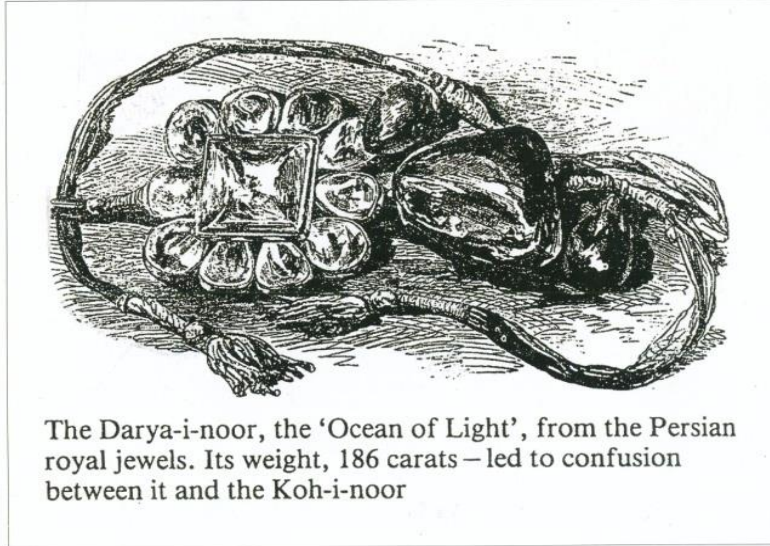
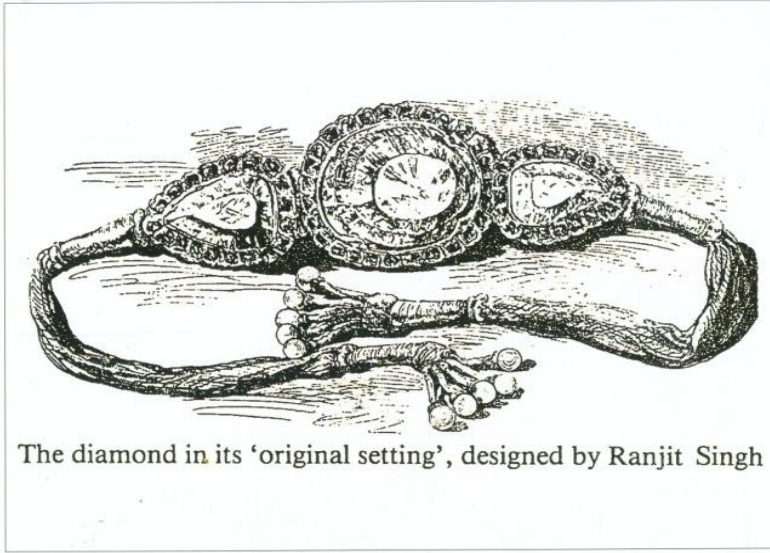
پر اس طرحاں نہیں ہو یا اہنا دے اتہاسکاراں توں علاوہ لاہور کورٹ دے چترکار قہر سنگھ اتے ' سردول سنگھ نے وی انیویں صدی ' چ اک۔ اک چتر تیار کیتے سن۔ سردول سنگھ دے چتر ' مہاراجہ رنجیت سنگھ دی سچی بانہہ تے لگے بازو بند وچ کوہنور ہیرا جڑیا دکھایا گیا ہے۔ اتے پٹھ بھومی تے سری ہر مندر صاحب دے چتر چتریا گیا سی۔ (18)

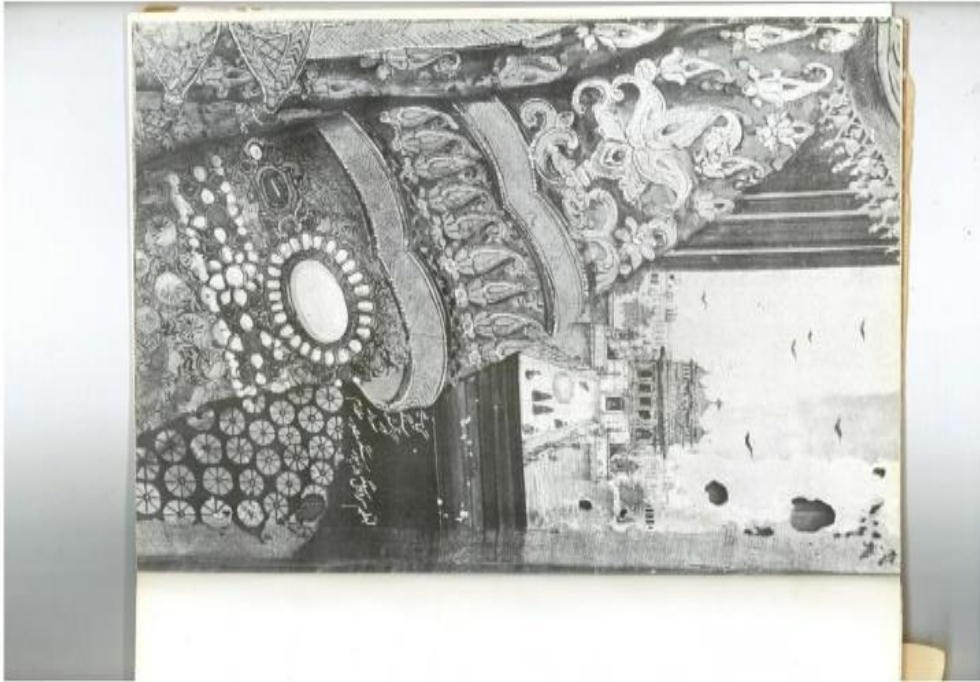
اس چتر توں صاف سپشٹ ہندا ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دی آخری اچھا چ کوہنور ہیرا جے ہر مندر صاحب وچ بھینٹ کرنا چاہندے سن جو اے تک پوری نہ ہو سکی۔ اس بارے جے ڈی۔ کنگم نے وی اپنی کتاب ”ہسٹری آف داسکھ“۔ 1849 وچ لکھیا ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے مرن اپرنت لاہور کورٹ دے کجھ سکھ جرنل برطانیہ سرکار نال رلے ہوئے سن جس نال سکھ راج نوں نقصان پہنچن وچ برتانویں کامیاب ہو گئے۔ (19)

انیویں صدی دے اتہاسکاراں تے چترکاراں دے اتہاس نوں پن۔ چھان کر کے دیکھینے تاں شامزادہ دلپ سنگھ دے مہاراجہ بنن توں پہلاں ہی کوہنور ہیرا اتے دریا نور لاہور دربار توں غائب کر دتا گیا سی۔ جولارڈ ڈلہوزی نے دلپ سنگھ دے پنچن توں پہلاں ہی لنڈن وکھے مہارانی وکٹوریا کول پہنچا دتا سی۔ اس گل دا ثبوت چترکاری راہیں و شیس چترکاراں دوارا تیار کیتاں پینٹنگاں توں وی ملدا ہے۔ کیونکہ اس سمیں کیمرے دا اوٹکار پوری طرحاں وکست نہیں ہو یا سی۔ کوئی وی سیرا مونیٹل کارج ہووے تاں و شیس کر کے چترکار نوں ہی بلایا جانداسی۔ چترکار اس سمیں نوں اپنی پینٹنگ راہیں بنھ دندا سی جویں لارڈ آکلینڈ دا مہاراجہ رنجیت سنگھ دی روپڑ ملنی سمیں راجاں جون رام نوں دلی توں خاص طور تے بلا کے مہاراجہ رنجیت سنگھ نے چتر تیار کروا یا سی۔ (Raja Jiwan Ram's skill in oil painting made in a favorite with ranked officer from India Company during 19 century) اسے طرحاں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے راجگدی تے بیٹھدیا جرمن دے چترکار سوپھٹ نے چتر تیار کیتا تے پھر مہاراجہ دلپ سنگھ دا چتر لاہور کورٹ توں علاوہ دنیاں دے مشہور چترکار نے چتر تیار کیتے پر کسے نے وی مہاراجہ شیر سنگھ توں بعد مہاراجہ دلپ سنگھ دے بازو بند تے کوہنور ہیرا نہیں دکھایا گیا تے نہ ہی کسے اتہاسکار نے ہیرا

در بار صاحب نوں بھیت کرن توں علاوہ کوئی ثبوت دتا ہے۔ اس بارے ہن برطانیہ سرکاری سمجھ گئی ہے کہ ایہہ کوہنور ہیرا سکھ راج دا چلاکی نال کھوہیا ہو یا کوہنور ہیرا ہے اس دا اصلی مالک کون ہے اس لئی سمرٹ چارلس تن نے وی مہارانی کیملوں دے تاڑ پوشی ساگم وچ اس ہیرے نوں حصہ نہیں بنایا گیا ہے۔

ڈاکٹر۔ جے۔ ایس۔ بھاشیا

HELPING NOTES

1.a) **W.G. Osborzne, "The Court & Camp of Maharaja Ranjit Singh, 1840, p. 223.**

b) **William corooke, "The travels in India by Jean Baptise Taveenier" Vol. II London in 1925, p. 346.**

c) **Ganda Singh, "Maharaja Ranjit Singh, 'A life Sketch, 1935 p. 35 (A news- better Regarding the death of Maharaja, Translated from Maharathi by Rao bahadur, Mrs. G.S. Sardani, Kumshet, Bombay.**

d) **Stephen Howarth, "The Kohi-i-Noor Diomand, The History and Legend 1980, London, p. 112.**

e) **Peter Bence, "Maharaja Daleep Singh, London, 2009, p. 28.**

f) **Anil Dhir, "The Jagnath Temple is the sole useful element of the Kohinoor by Odisho Diary Burow on April-09-2019.**

2.a) **W.G. Osborne, "The Court & Camp of M. Ranjit Singh 1840, p. 223.**

b) **ibid, pp. 223-224.**

3. **Mulkraj Anand, "Transformation of Folk Impression in to Awareness, p. 9.**

4. **F.S. Aizuddin, "Sikh Portraits by European artists painted by August Theoder Schoeffft, London, 1979.**

5. **George Russel Clerk, "British Agent, H.L.O Garett profery Notes, 1934, p. 97.**

6. **Peter Bance, "M. Daleep Singh, London, 2009, p. 19.**
7. **Ibid, F.S. Aijaduddin, Sikh Portraits by European artists, 1979, New York, p. 25.**
8. **Ibid, Lithodraph Original during by C.S. Harding, Feb. 1846, p. 16.**
9. **Ibid, p. 26.**
10. **The Tribune, 2019/ Missing Date**
11. **Peter Bane, "M. Daleep Singh London, p. 38. 12.**
  - a) **Sweesha Paul, "Sikh Miniature in Chandigarh Museum, Sector-10D, p. M.**

Ranjit Singh by Kehar Singh

- b) **F.S. Aizuddin, "M. Ranjit Singh as Patzon of Arts, Marg Publication 1981, p. 91 (Painted by Jiwan Ram)**
- c) **C.F.S. Aizuddin, Sikh Parteuts by European artists printed by August Theoder Schoefft, London, 1979.**

13. **Peter Bance, "M. Daleep Singh, London, 2009, p. 197.**
14. **F.S. Aijaduddin, Sikh Portraits by European artists, 1979, New York.**
15. **Manmohan Singh, "Changing face of M. Ranjit Singh in Portraiture, Marg, p. 74.**

16. INTACH, "Reminiscences, "The French in India, New Delhi, 1997.

17.a) Gyani Gyan Singh, *उदासी भगवतु खलसा*, Publication, 1911, p. 399.

b) Khazan Singh, "History of Sikh Religion", Language Deptt. Punjab (Patiala),

p. 311.

c) Swarcha Paul, : Sikh Miniature Painting, Chandigarh Museum, Sector 10.

18. Mulk Raj Anand, "Transformation of Folk Impulses in to Awareness of Beauty in Art Expressions, p. 23.

19. Sham Bhatia, "Rare Sikh memorabilia to go under Hummar in U.K. The Tribune No. 27-2011. Ref. Captain J.D. Cunningham, History of Sikhs 1849.

20. Peter Bance, "Maharaja Daleep Singh, London, 2009, p. 197.

21. Swarcha Paul, "Sikh Miniature Paintings, Chandigarh Museum, Sector 10-D.

22. B.N. Goswamy; A Popular artist, Now Forgotten, The Sunday Tribune, November 7, 2021.

23. Punjabi Tribune (P.T.I) 24-04-2023.

24. F.S. Aijaduddin, Sikh Portraits by European artists, 1979, New York. 25.

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جزل سکتر۔

کیندری سری گورو سنگھ سبھا جزل س.

سنگھ سبھا لہر دے 150 سالہ ستھاپنا ورھاں

سنگھ سبھا لہر دی پنجابی پترکاری، پنجابی ساہت اتے گرسدھانتاں نوں
سرچیت کرن وچ وڈی دین

ڈاکٹر. خوشحال سنگھ جنرل سکتر،
کیندری سری گورو سنگھ سبھا

بندہ سنگھ بہادر ولوں 1710 عیسوی وچ مغل راج پر بندھ ورو دھ شروع کیتی ہتھیار بند ٹکر وچوں
جامباز سکھ یودھیاں دیاں ٹکڑیاں ابھریاں سن۔ جیہناں نے 50 سالوں دے عرصے وچ نوابی تندر نوں تہس۔
تہس کرکے پنجاب وچ سکھ مثلاًں کھڑھیاں کیتیاں۔ اگلے 40 سالوں وچ سکھ مسلداراں نے مغل راجشاہی
نووں ختم کرکے، پنجاب وچ اپنا سکھ جما لیا۔ شکرچکیا مثل دے جائشیں رنجیت سنگھ نے صدیاں توں
ترکان، افغاناں اتے مغلان دے قبضے بیٹھ پنجاب دی راجدھانی، لاہور اتے 1799 وچ قبضہ کر لیا۔ اتر۔
پچھمی بھارت وچ وڈی سلطنت کھڑھیکیتی۔ رنجیت سنگھ نے اپنے سمیاں وچ ودھ خوشحال اتے انصاف
پسند راج پر بندھ قائم کیتا، جس نوں “سرکار۔ اے۔ خالصہ” کہا گیا۔

وڈی مغل سہنشاہی ورو دھ ملٹری پدھر دیاں گریلا ٹکراں دین وچ جاں 18 ویں صدی دے اخیر
وچ آپسی کھاہبازی وچ الجھے سکھ مسلدار، گوردواریاں دے پر بندھ، گورو فلسفہ اتے سکھی جیوں جانچ
دی پکیائی/عمل ولّ دھیان دے ہی نہیں سکے۔ جس کرکے، سردار % کیور سنگھ انوسار، سکھ مثلاًں دا
“کھالسئی منڈل” وچاردھارک پدھر اتے گورو آدرش توں تھڑک کے پرانی اک۔ پرکھی رنجیت سنگھ
راجشاہی وچ مڑ جا ڈگیا۔ سکھی دی جاگ لگی ہون کرکے، رنجیت سنگھ دیہکومت، اس سمیں دیاں پرچلت
بادشاہتاں توں وکھری دھارمک سہہوند والا راج پر بندھ سی۔ اسدا تخت نرول پنتھک نہیں سی۔ بہاویں اس
دے راج وچ نجی پائٹھشالاواں وچ گورو گرنتھ صاحب دی سنتھیا تے گرمکھی ساہت دے پرچار دا کم وی
تیز ہویا۔ پر اس سمیں سکھ دھرم دے کسے اچیرے پدھر دے ادھئیں لئی کوئی سنستھا سنگٹھت نہیں ہوئی،
اتے نہ ہی سکھ دھرم نوں بدلے حالات دے پرسنگ وچ اچیرا دارشنک محاورہ جاں کھوج۔ ودھی اپنائے
جان لئی کوئی منچ تیار ہویا، سگوں پرچلت سنانتی منوتاں، بہرماں، وشواساں اتے رسماں دا بول بالا ہور

ودھ گیا۔ گوردواریاں وچّ کانسی/بنارس دی دھارمک پرمپرا دے انوساری اداسی اتے نرملے مہنتاں دا پتا۔ پرکھی قبضہ مضبوط ہو گیا۔ اس سبندھ وچّ ناموار چنتک، پروفیسر پریتم سنگھ لکھدا ہے کہ جتھے رنجیت سنگھ نے وشال سلطنت کھڑی کیتی، اتھے دوجے پاسے “سکھ سدھانت دے وکھریں دا بھوگ پا دتا۔” اسے کرکے پچھم وچوں ابھری ‘نیشن-سٹیٹ’ دی ماڈرن سوچ/راج پر بندھ دے آگے، رنجیت سنگھ دے 1839 وچّ ہوئی موت پچھو، لاہور دربار تاش دے پتیاں وانگوں کھلر گیا۔

پنجاب نوں 1850 پچھوں انگریزاں نے اپنی بھارتی حکومت دا حصہ بنا لیا۔ دس پرتیشت سکھ وسوں ہار توں بعد نراشتا، نموشی اتے گلامیئت دے احساس وچّ ڈبّ گئی۔ باغیاں دے مقابلے وچّ فرما بردار سکھ، ہندو اتے مسلمان جگیردار اتے پجاریاں نوں انگریز حاکماں نے وڈے پدھر اتے کھڑا کیتا۔ انگریزاں نے رنجیت سنگھ دے راج پر بندھ نوں بدنام کرکے اپنی بستیاوادی سوچ/عمل انوسار مڈھوں ہی بدلکے “مائی-باپ” سنکلپ والی سرکار ابھارن دی کوشش کیتی۔ پنجاب دی ایڈمنسٹریٹو رپورٹ (1851-52) انوسار جہڑے ہزاراں لوکاں نے سکھی وچّ پرویش کیتا سی، خالصہ راج ختم ہون پچھونوہ وڈی گنتی وچّ چھڈکے دوڑن لگے۔ خالصہ فوج دے کئی جنرل وی مسلمان اتے کئی عیسائی بن گئے۔

پنجاب وچّ انگریزاں نے اردو نوں سرکاری بھاشا بنا دتا۔ دھرم دے ادھاروٹے انگریزاں نے 1861 وچّ وکھرے-وکھرے بھائیچاریاں دی جنسنکھیاں (مردم-شماری) دی گنتی شروع کر دتی۔ جس پرکریا نے 19 ویں صدی دے اخیر وچّ پنجابی سماج نوں ہندو، مسلمان اتے سکھ فرقیان وچّ ونڈ دتا۔ دھارمک فرقیان دی آپسی کھچونتان ودھکے، آپسی جھگڑیاں دے پدھر اتے پہنچ گئی۔ پنجابی ہون دے احساس اتی دھارمک فرقہ پرستی بھارو بندی گئی۔ اخیر 1947 دی پنجاب ونڈ نے پنجابیت نوں لیرو-لیر کر دتا۔

اپنے اپنے دھارمک بھائیچاریاں دی مضبوط واڑبندی کرن لئی اوہناں دے لیڈراں نے کٹڑ دھارمک لہراں پنجاب اندروں کھڑھیاں کیتیاں جا ہندو اتے مسلماناں نے بابروں درآمد کیتیاں۔ بنگال توں برہمو سماج، دیو سماج اتے گجرات توں عاریاں سماج پنجاب پہنچ گیا۔ اوہناں دے پرتیکرم وچّ مسلمانانوچّ نویاں تنظیمان کھڑھیاں ہوئیا۔

عیسائی مشنری لدھیانے وچّ پہلاں توں ہی سرگرم سن جہڑے انگریزی راج سمیں پنجاب دے قصبیاں-شہراں وچّ پھیل گئے۔ ایہناں دھارمک مشناں دے نشانے اتے سکھ بھائی چارا ہی رہا۔ آریہ سماج دی ‘شدھی کرن’ اتے عیسائیاں دی دھرم-پرورتن مہما دی مار وی سکھاں اتے ودھ پئی۔

اخیر، کجھ چیتن اتے بارسوخ سکھاں نے 1873 وچّ سنگھ سبھا امرتسر وچّ کھڑی کیتی۔ اسے طرز اتے 7 سال بعد، لاہور وچّ وی سنگھ سبھا بنی جس دے موہری کنور بکرما سنگھ کپورتھلہ، گیانی دت

سنگھ، پرو۔ گرمکھ سنگھ رائیس عطر سنگھ بھدوڑ، بھائی جواہر سنگھ، بھگت لچھمن سنگھ نے سکھاں دے بودھک وکاس اتے وکھری ہستی قائم کرن لئی گورمکھی وچ اخبار شروع کیتے، ٹریکٹ چھاپے اتے آریہ سماج دے تکھے دھارمک تے سبھیچارک حملیاں نوں پچھاڑیا۔ سکھ ایجوکیشن سوسائٹی ستھاپت کرکے سکول اتے کالج شروع کیتے۔ سنگھ سبھا لہر نے پنجابی پترکارتا دا مڈھ بنھیا اتے پنجابی سہت نوں آدھونک لیہاں تے پایا۔

سنگھ سبھا لہر دے اثر ہیٹھ اکھوتی چھوٹی جاتی (دلت) سکھاں نوں 12 اکتوبر 1920 نوں دربار صاحب امرتسر اندر کھلے درشن دیدار کرن دے ادھیکار پراپت ہوئے۔ اسے دن ہی نرملے اداسی مہنتاں توں گردوارے مکت کرواؤن لئی پنج سال لمبی گردوارہ سدھار لہر شروع ہوئی۔ شرومنی گردوارہ پربندھک کمیٹی اتے اکالی دل وی اسے لہر وچوں نکلے۔ سکھ آئند میرج ایکٹ بنیا اتے دربار صاحب دی پریکرمہ وچوں دیوی-دیوتیاں دیاں مورتیاں چکوائیاں گئیاں۔ سکھ پنٹھ نوں اک دھارمک لڑی وچ پروں والی اتے پنٹھک ایکتا قائم کرن لئی، اکال تخت توں سرب پروانت سکھ رہت مریدا 1946 وچ بنائی گئی۔ پر دیش آزاد ہون سمیں پنجاب دی ونڈ دوران سکھ بھائیچارے دے جان-مال دے ہوئے وڈے نقصان دے نال نال 60 پرتیشت سکھ دھارمک استھان سمیت گردوارے ننکانہ صاحب اتے کرتارپور صاحب، پاکستان وچ رہ گئے۔ آزاد بھارت وچ سکھاں دے دھارمک اداریاں دا وڈے پدھر اتے سیاسی کرن ہویا۔ اس پرکریا وچ سنگھ سبھا لہر دیاں وڈیاں پراپتیاں کھنڈ-پنڈ گئیاں۔ پنجابی صوبے دی پراپتی لئی کالیاں ولوں چلائی دہاکا لمبی جد و جہد اتیئس دے انتم نرنے نے پنجابیاں نوں نراش کر دتا۔ اس توں بعد جون اتے نومبر چوراسی دیاں دکھدائک گھنٹاواں نے پنٹھک ایکتا، سکھ گورو سدھاتاں اتے سکھی جیون جاچ ’تیبہت زیادہ ماڑا اثر پایا۔ سکھاں اندر مڑ ڈیریداریاں دا پر بھاو ودھ گیا۔ سناتنی دھارمک لکھتاں دا سکھاں اندر پرچار اتے پرسار ودھیا۔ بہو-گنتیواد دے پر بھاو تھلے کئی ووادت گرنٹھاں نوں گورو گرنٹھ صاحب دے برابر دا دھارمک رتبہ دتا گیا ہے۔

اج اسدھے ڈھنگ نال بیرواد دے پرچارک، ڈیریاں اتے سمپرداواں دے مکھی، اس “سکھ رہت مریدا” دا ورودھ کر کے گورو سدھانتاں نوں براہمنیکل رنگ دے رہے ہن۔ اس لئی پروانت سکھ رہت مریدا نوں دنیاں بھر دے سکھاں اندر لاگو کرواؤنا، سہرد سکھاں دی اک وڈی ذمہ واری دے طور ’تے ابھر آیا ہے۔ اس سبندھ وچ سنگھ سبھا دی 150 سالاستھاپنا ورھے دیاں گتیودھیاں ہیٹھ لکھے نقطیاں اتے کیندرت رہنگیاں۔

1. ذات-پات مکت سانجھیوالتا ادھارت سکھ سماج دی سرجنا۔

2. دلت ورگ دے جیون ودیک پدھر اچا چکنا۔
3. سکھ ودنک ادارے مضبوط کرنا اتے سکھ اتہاس نوں مڑ واچنا۔
4. سکھاں دی وکھری پچھان تے نیاری ہستی نوں مضبوط کرنا۔
5. دھارمک اداریاں دا بندوبست سدھارنا۔
6. ڈیراوادیاں دے ودھدے پر بہاو نوں روکنا۔
7. سرپرروانت سکھ رہت مریدا نوں دنیاں بھر دے سکھاں اندر لاگو کرنا۔
8. “سنگھ سبھا سکول آف تھات” دی روشنی وچ، سیمینار، گوشتیاں کرنیاں۔
9. “سنگھ سبھا سکول آف تھات” نال سبندھت کتاباں، میگزین پینفلٹ، پوسٹر اتے سووینار چھاپنے۔
10. گرمت انوسار نمائیاں دا مان، نتانیا دا تان، نیوٹیاں دی اوٹ، نیاسریاں دا آسرا تے نادھریاں دی دھر بننا۔

چیرمین دے ڈیک توں پتر

سنیل بھائیادواراپی. ایچ. ڈی

دنياں دے کسے وی کونے وچّ وسدے پنجابی اپنے پراتن سبھیاچار 'تے مان محسوس کردے بن۔ اوہناں دے مان دی بھاونہ سندنو سبھیتا نال سبندھاں نال ملدی ہے جو دنیا دیاں سبھ توں پرانیاں سبھیتاواں وچوں اکّ سی۔ جدوں باقی لوک اپنی ہوند لئی سنگھرش کر رہے سن تان پنجاب کھیتر دے لوک خوش حالی دی دیکھ بھال لئی اکّ وڈے سموہ وچّ سموہ وچّ اکٹھے ہو کے جیون دے اس پدھر تکّ آگے ودھے۔ جیونشیلی دی خوبصورتی ایہہ سی کہ سرکار جاں دھرم دی کسے قسم دی کوئی نشانی نہیں سی۔ ہو سکدا ہے کہ اوہ کسے وی دھرم دا پالن نہ کیتا ہووے پر شانتی اتے دوجیاں دی دیکھ بھال لئی اچّ ادھیاتمکتا دے نال رہن دی سمبھاونہ ہے۔ اوہناں نے دنیا بھر دے ہور لوکاں لئی اکّ مثال قائم کیتی کہ سرکار اتے دھرم دی بھومکا توں بناں کسے قسم دے خطرے توں بناں شانتی نال جیون بتیت کرن وچّ خوش حالی ہے۔

ایہہ وچار پرکریا اوہناں دیاں پردرشن قلعواں وچّ جھلکدی ہے۔ ساڈے کول کوئی وی اجیہی کلا نہیں ہے جو ویکتی گت طور 'تے کیتی جا سکے۔ ساڈے کول مرداں دا اکّ پراچین سموہ ناچ ہے جس نوں 'نمبر' (گولاکار) جاں ڈید پا جاں جھومر (جٹّ ناچ جتھے ہر کوئی اکّ چکر وچّ نچدے ہوئے اکّ دوجے دا ہتھ پھڑدا ہے) کیہا جاندا ہے اتے آدھونک سمیں وچّ ایہہ بھنگڑا ہے۔ استریاں دا ناچ گدھا ہے۔ ایہناں ناچ پیشکاریاں دی وشیشتا ایہہ ہے کہ دم پرپھارمر نوں سپورٹ کرن لئی کسے وی ساز دی لوڑ نہیں پیندی۔ سبھ توں ودھ اوہ سموہک تڑیاں دی ورتوں کردے ہن، گدھے دے پردرشن وچّ دکھائی دندا ہے۔ ساڈے کول قصہ

(کہانی) دیاں سبھ توں پرانیاں پرمپراواں ہن اتے سبھ توں ودھ ستکارت اتے منگی جان والی وارث شاہ بیر ہے جو پنجابی وچ اکّ و شیش ستھان پراپت کردی ہے۔ ایہہ گاؤن دا اکّ ولکھن روپ ہے اتے سنسار دے کسے وی حصے وچّ گاؤن دے سبھیچار دے کسے حصے وچّ نہیں ملدا۔ بیر دا جاپ پوری طرحاں نال آواز دے نینترن لئی اتراء-چڑھاء لئی گاؤن، پچّ لئی پھیپھڑیاں دی شکتی، اتے بناں کسے ساز دے سہارے گاؤن لئی ووکل پاور دی اکّ کلا ہے۔ پل کسے وی منگے گئے سنگیت ینتر نوں پیش کرن دی کوشش کردا ہے جدوں گائک پیش کردا ہے، اسدی گیت کاری سندرتا نوں مار دندا ہے اتے لوک اسدا انند نہیں لیندے ہن۔

میں اکّ چھوٹا بچہ سی اتے اکّ ویاہ سماروہ وچّ شامل ہویا سی جتھے اکّ ویکتی نوں لاڑی دے پرویش دوار 'تے اکّ میز جاں کرسی' تے سہرا گاؤن دی اجازت دتی جاندی سی۔ لاڑے دے جوئدے رشتے داراں دی جان-پچھان لئی اکّ قسم دی کویتا۔ ایہہ گھٹنا 'ملنی' سماروہ توں پہلاں دی ہے جسدا شابدک ارتھ جان-پچھان ہے جتھے لاڑا اتے لاڑی دے سمان۔ ستھتی رشتے داراں نوں اکّ دوجے نوں گلے لگاؤن توں بعد مالا دا آدان-پردان کرکے پیش کیتا جاندا ہے۔ کوئی سنگیتک ساز نہیں سی، سگوں اوہ اپنی کویتا پڑھن لئی اپنی ووکل پاور دی ورتوں کر رہا سی۔ اوہ سنگیت دے سہارے توں بناں گاؤن دی پرانی پرمپرا نوں لے کے چل رہا سی۔

میری دادی جی نے اکّ وار سانوں دسیا سی کہ اسدی دادی نوں فارسی بھاشا دا بہت گیان سی اتے اوہ ہمیشہ اس شاسک دی پرشنسا کردی سی جو اکّ رسلا (کتاب نوٹ) 'پاکی روٹی' (پکائی ہوئی فلیٹ بریڈ) چھاپدے سن جو لوکاں نوں سکھیا دین لئی گھر-گھر جا کے ناگرکاں وچّ مفت ونڈدے سن۔ اوہ عورتاں جو دوپہر دا کھانا ختم کرن توں بعد مفت سن اتے رات دے کھانے دی تیاری دی شروعات لئی آرام کرن لئی 2-3 گھنٹے دا خالی سماں سی۔ اوہ سمان گھریلو عورتاں لئی سکھن لئی آدرش سی اتے اس چھوٹی جہی کوشش نے 1849 وچّ بریٹیش کلونی وچّ پنجاب دے شامل ہون توں پہلاں پنجاب دی ساکھرتا در نوں بدل دتا سی۔

اجیہا ہی اکّ یتن مینوں اپنی وئنتام پھیری دوران دیکھن نوں ملیا جتھے میں اکّ بوٹل دی لابی وچّ بیٹھے اکّ سجن نوں بناں کسے دھوم-دھام دے ملیا جویں کہ اسیں اپنے دیش وچّ دیکھدے ہاں۔ اسنے مینوں اچنچیت پچھیا، “دوست، تسیں ودیشی ہو؟” میں کیہا کہ میں بھارت توں ہاں اتے اسدا سپشٹ اگلا سوال ‘تسیں بھارت وچّ کی کردے ہو؟’ میں کیہا میں اکّ ادھیاپک ہاں اتے تہاڈے دیش نے مینوں یونیورسٹی وچّ لکچر دین لئی سدا دتا ہے۔ اس نے سکھیا دے موجودہ حالات دی لمی چرچہ توں بعد اپنی پچھان دا خلاصہ کیتا کہ میں ویننتام دا سکھیا منتری ہاں۔ اسنے بہت چھوٹیاں گلاں بارے دسیا کہ کویں اوہناں نے ہنرمند منکھی شکتی دی گھاٹ نوں پورا کیتا جدوں اس دے دیش نوں وکاس نوں قائم رکھن لئی ہنرمند کامیاں دی سخت لوڑ سی۔ اسیں سوچیا کہ ساڈیاں ہنرمند عورتاں گھر بیٹھ کے اپنے ودھدے بچیاں دی دیکھ بھال کرن وچّ اپنی پرتبھا نوں برباد کر رہیاں ہن اتے ایہہ اکّ راشٹر بناؤن وچّ اکّ سست انورتی وڈی طاقت ہے۔ اسیں سویر توں شام تکّ سکول اتے کالج دا سماں ودھا دتا اتے گھر بیٹھیاں ماواں ‘تے اپنے بچیاں دی دیکھ بھال دا بوجھ گھٹّ سی، ایہہ اپنے بچیاں دی دیکھ بھال کرنا راج دی ذمہ واری سی اتے ساڈے دیش نوں ہنرمند کامے بناؤن لئی ماواں اپلبدھ سن۔

میں سوچیا کہ ساڈے موجودہ منتری کیوں نہیں سوچدے کہ چھوٹی جہی تبدیلی راشٹر نرمان وچّ وڈی تبدیلی لیا سکدی ہے؟

راجا رنجیت سنگھ گجراں والہ دا رہن والا سی اتے حال ہی وچّ اکّ ودوان نے دسیا ہے کہ بابا گورو نانک دیو جی دا جنم استھان تلونڈی وچّ سی اتے اوہناں دناں وچّ گجراں والہ کھیتر دا حصہ سی۔ ایہہ بریٹیش شاسن وچّ شیخوپورا ضلعے وچوں ونڈیا گیا سی۔ پہلاں میں راجا رنجیت سنگھ بارے دسّ کے مان محسوس کر رہا سی، ہن اس جانکاری نے میرا مان دگنا کر دتا ہے کہ بابا گورو نانک گجراں والہ دے رہن والے سن، جیہناں نے اکّ نواں دھرم ستھاپت کیتا اتے منکھتا نوں ادھیاتمک لاپھ لئی مانوتا دے مارگ ‘تے چلایا۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے شاسنکال دوران اوہ پڑھے-لکھے نہیں سن پر اوہناں نے سادھارن

وچاراں راہیں لوکاں دی ساکھرتا در نوں 90% توں اپر کر دتا سی۔ ہریک بھومی مال ادھیکاری نوں اپنے۔ اپنے کھیتران وچ لازمی طور 'تے فارسی بھاشا لئی مڈھلی سکھن دیاں 50 ہتھ لکھت کتابچے لکھنگے تاں جو لوک سنچار کر سکے اتے پرشاسن دی مدد کر سکے۔ جس ویکتی نوں اک پستکا پراپت بندی ہے، اوہ ہتھ نال 50 کتابچے لکھدا ہے اتے لوکاں نوں مفت ونڈدا ہے۔ تھوڑھے سمیں وچ ہی عام لوک فارسی بھاشا وچ پڑھ لکھن دے یوگ ہو گئے۔

ہاتھ کنگن کو ارس کیا

پڑے لکھے کو پرس کیا ..

ایہہ دیکھ کے دکھ ہویا کہ اوہناں نے اس سمیں دی پنجابی بھاشا نوں سرکاری بھاشا دا درجہ نہیں دتا اتے پریرنا۔ پریرت بھاشا نوں لوکاں وچ تیزی نال سویکار کیتا۔

اک دن پریوار دے ممبر لوڈو کھیڈ رہے سن اتے ہار پا کے اک دوجے دا آند مان رہے سن۔ میں اوہناں نوں دسیا کہ ایہہ کوئی کھیڈ نہیں سی، سگوں ایہہ سندھو سبھیتاواں دے دوران دوجے وپاریاں نال کریڈٹ اتے ڈیبٹ دے کاروبار لئی اک سادھن سی۔ سندھو سبھیتاواں وچ کسے قسم دے ہتھیاراں دا کوئی نشان نہیں ملیا۔ اوہ دوجیاں نوں مارن لئی ہتھیار نہیں، کھڈونے بنا رہے سن۔ اسیں کھلیاں باہاں نال نویں وچاراں دا سوآگت کیتا اتے ہر کوئی اپنی پسند دے کسے وی ویکتی دا پالن کرن لئی سنتنر سی۔ اسیں بدھ دھرم اتے اسلام دا سوآگت کردے ہاں اتے ساتوں مان محسوس کرنا چاہیدا ہے کہ 'جین دھرم' دے سبھ توں پرانے دھرم دی جڑھ سیالکوٹ توں ہے۔ اسیں کدے وی کسے دے علاقے 'تے حملہ نہیں کیتا پر جیکر کوئی اپنی دھرتی 'تے وسنا چاہندا ہے تاں اوہناں نوں رہن دتا گیا۔ اسیں پورس اتے الیگزینڈر دے اجوکے اتہاس وچ اجیہے وچاراں دے گواہ ہاں جتھے اوہ اپنے دیش واپس جا کے پنجاب وچ کجھ ک لوکاں نوں چھڈ گیا۔

میرے پتا جی نے اکّ وار مینوں دسیا سی کہ گجراں والہ وچّ رہندیاں میری ماں دی سبھ توں چنگی دوست رحمت ناں دی اکّ مسلمان عورت سی۔ اوہ میری ماں دی گھر-گھر دے کم وچ مدد کر رہی سی پر میری ماں اس دی سیانپ اتے سبھیاچارک سمجھ لئی بہت ستکار کردی سی۔ اکّ وار اتفاق ہویا کہ ساڈا ہندو تیوبار اتے مسلماناں دا تیوبار اکو دن پے گیا۔ میری ماں نے مینوں اتے میرے وڈے بھرا نوں اکّ نواں پہراوا دتا اتے سائوں اس دے گھر آؤن اتے اس دے تیوباراں دی کامنا کرن لئی بینتی کیتی۔ اکّ چھوٹے بچے دے روپ وچّ، اسیں اسدا دروازہ کھڑکایا۔ اسنے "آج میرے گھر پیر تے پیگھمبر اے" (میں بہت خوش قسمت ہاں کہ ربّ دے سنت اتے دوت میرے گھر آئے ہن) کہہ کے ساڈا سواگت کیتا۔ اوہ اس نوں یاد کر کے رون لگّ پیا اتے کیہا، 'مینوں کئی طریقیاں نال ڈاکٹر صاحب جان بھائیاساب نال سمبودھن کیتا گیا سی پر مینوں کدے کسے نے اس طرحاں سمبودھن نہیں کیتا۔' رحمت مسلم عورت نوں میرے پتا ولوں ایہہ سبھ توں وڈی شردھانجلی سی کہ اوہناں دے آخری دنوں تکّ اوہناں دا نام اوہناں دی یاد توں مٹ نہیں سکیا۔ کی تسیں پریوار دے نزدیکی میمبراں وچکار اجیہے دیکھ بھال اتے پیار بھرے سبندھاں دی امید کردے ہو؟ موجودہ پیڑھی لئی ایہہ کلپنا توں پرے ہے۔

ہوا کے رخ نہیں جنگل بنا دیتے،

کوئی تے اک بیج ہوئی گا جو میری گل سمجھے گا

(ڈاکٹر. سرجیت سنگھ پاتر)

جدوں میں اتہاس پڑھیا جتھے اکبر مغل بادشاہ سی اتے راجا مان سنگھ ہندو راجپوت سن، ہندواں اتے مسلماناں وچّ انترجاتی ویہاں نوں ترجیح دیندے سن۔ دوجے پاسے رانا پرتاپ اجیہے مدعیان 'تے مسلماناں نال جنگ لئی تیار سی۔ کدے-کدے میں سوچدا ہاں کہ راجا مان سنگھ اپنے سمیں نال ایہہ سوچ کے انت ہویا سی کہ ڈیئینے اکو بے پر دھارمک ابھیاس وکھو-وکھو بن اتے وکھ-وکھ دھرماں وچّ اس دا پھیلنا منکھتا دی ترقی لئی چنگا

نہیں ہے۔ دوجے پاسے رانا پرتاپ دے کمان اتے وچاراں نوں دوجیاں نوں گھٹیا سمجھنا سی اتے اس نے پاڑا ہور ودھا دتا۔ لوک سوچن کہ بھارت دے لوکاں دا بھلا کون سی۔

ہیر دے وارث شاہ بارے اکت کتاب پڑھدیاں اکت معمولی سنکیت ملدا ہے کہ اوہ اکت ہندو براہمن عورت، اپنے میزبان دی دھی، بھاگمتی دی سندرتا توں پرشنسا یوگ سی، جس نے اسنوں اپنی شیلی وچ ہیر رانجھے دی کہانی لکھن لئی سدا دتا سی۔ اس دی منگنی اپنی ماں دی بھین دے پتر نال ہوئی سی جس نے اسلام قبول کیتا سی۔ موکھک اتہاس وچ وی بہت ساریاں گھٹناواں بن جیہناں وچ اتہاسکاراں نے ذکر کیتا ہے کہ اکت پتر مسلمان سی اتے دوجا پتر ہندو رہا پر اوہناں نے بناں کسے دشمنی اتے نفرت دے اپنے رشتے بنائے رکھے۔ بعد وچ ہندو پریواراں وچ اپنے وڈے پتر نوں سکھ بناؤنا عام ہو گیا اتے باقی ہندو ہی رہے۔ اوہناں نے اجیہے وکاس نال کدے وی اسرکھیت محسوس نہیں کیتا، دوجے دھرماں نال نفرت دے اج دے موجودہ ماحول دے الٹ۔

میری ماں نے ہمیشہ ایہہ کہہ کے سانوں اتشابہت کیتا کہ تسیں کدے وی کسے وی ستھان لئی باہری نہیں ہو پر ستھانک سبھیچار اتے ستھان وچ تہاڈے یوگدان دوارا تہانوں ستھانک لوکاں دے مقابلے سکھر 'تے رہن لئی وادھو محنت دی لوڑ ہے۔ وپار جاں سابت وچ اتمتا اتے یوگدان لابھکاری بناویگا۔ بابا فرید افغانستان توں چلے گئے پر پنجابی لئی اوہناں دا یوگدان اپنا مہان ہے کہ جدوں تک فرید پنجابی دے مناں وچ زندہ بن، پنجابی نہیں مرن گے۔ ایہہ ہور نہیں ہے۔

آدر سابت

سنیل بھائیٹا نے ڈاکٹر

بھارت دا دکھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470-11-91

آگامی مدعے

جون 2024 بھاگ-3 ن-6

ڈاکٹر: کھولا افتکھار چیمہ ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی، پاکستان سنڈیز وبھاگ وچ سیوا کر رہا ہے، اتے بہاولنگر کیمپس وچ اکت سہائک پروفیسر وجوں تعینات ہے۔ اوہ پہلاں گرانٹ کھوجکار وجوں بریٹیش کولمبیا یونیورسٹی (UBC) نال اتے لیسسٹر، یو کے وچ ڈی مونٹپھورٹ یونیورسٹی نال کھوج سہائک وجوں جڑی ہوئی ہے۔ اسنے قائد-اے-آزم یونیورسٹی اسلام آباد (2021) وچ اتہاس وچ اپنی پینیچڈی پراپت کیتی، پنجاب دے اتہاس اتے سکھ ادھین 'تے وشیش دھیان دے نال۔ اسنے بستیاوادی پنجاب وچ سکھاں 'تے وشیش دھیان دے کے دھارمک بھائیچاریاں دی پچھان دے نرمان 'تے کم کیتا۔ اسنے اپنی ایمپھل دوران سبھیاچارک اتہاس دے کھیتر وچ دو سال کم کیتا (پنجابی راجنیتا وجوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پڑچول کیتی) نتیجے وجوں 3 جرنل پرکاشن (پہلے لیکھک وجوں)۔ اسنے پاکستان دے ہائر ایجوکیشن کمیشن دے انٹرنیشنل ریسرچ سپورٹ انیشیئے ٹو پروگرام وچ پھیلوشپ جتی اتے پینیچڈی دے دوجے سال وچ اپنی پھیڈ ریسرچ اتے ڈاٹا اکٹھا کرن لئی چھ مہینیاں لئی لنڈن یو کے دی SOAS یونیورسٹی وچ چلی گئی۔ SOAS وچ ایہناں چھ مہینیاں وچ، اسنے اپنے پروجیکٹ 'تے کم کیتا جس دے نتیجے وجوں "ایمرجینس" (یونیورسٹی آف ساؤتھیمپٹن) وچ پہلے لیکھک وجوں اکت جرنل پرکاشت ہویا اتے آکسفورڈ، ہاتھ سپا یونیورسٹی، اتے یونیورسٹی آف یونیورسٹی سمیت وکاری یونیورسٹیاں وچ چھ انٹراشٹری کانفرنس پیپر پیشکاریاں کیتیاں۔ ساؤتھیمپٹن۔ اسنے پنجابی

دی گورمکھی لپی سکھن لئی کرمسر گردوارہ سکول الپھورڈ، لنڈن وچ وی داخلہ لیا، جس نال اوہ سرحد پار سابت وچ کم کرن دے یوگ ہو گئی۔ اوہ یوگے دے ڈائسپورک پنجابی بھائیچارے نال وی جڑی ہوئی سی اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سبھیچارک پہلوآں 'تے اپنا کم پیش کرن لئی سکھ مشنری سوسائٹی ساؤتھال نوں سدا دتا گیا سی۔ اس دی پی۔ایچ۔ڈی۔ ادھنیں بستیوادی پنجاب وچ سکھ پچھان دے نرمان 'تے پاکستان وچ کیتی گئی پہلی کھوج پیش کردا ہے۔ اسنے خطے وچ سکھ بھائیچارے وچ دھارمک پچھان دی راجنیتی دے گھٹ جانے پچھانے اتہاس دی پڑچول کیتی۔ کھوج وچ اک انتر۔انوشاسنی پھوکس سی، جس وچ پچھان 'تے بحثاں نوں اکٹھا کیتا گیا سی اتے سکھ پچھان دے نرمان دی اتہاسک پرکریا دی پڑچول کیتی گئی سی۔ شاہ مکھی سابت نوں امیر بناؤن اتے پنجاب وچ ویہویں صدی دے شروع وچ چلی بستیواد ورودهی غدر (انقلابی) لہر دی سمجھ نوں ودھاؤن لئی، اسنے "کیرتی" میگزین دے لپی انٹرن (گورمکھی توں شاہ مکھی وچ) دا کم شروع کیتا، جو کہ اس دا پہلا انٹراشٹری میگزین سی۔ پنجابی اتے وشو پدھر 'تے پرسارت کیتا گیا سی؛ اس دے نتیجے وچوں بن تک اک جرنل پرکاشن ہویا ہے۔ ایہہ پہلی وار ہے جدوں اس میگزین دی سمگری پاکستانی جنتا تک پہنچن لئی لپیئنترت کیتی گئی ہے۔ اوہ سرحداں توں پار پنجابی بھاشا دے سمرتھن وچ انتر۔راشٹری اندولن وچ ڈونگھائی نال شامل ہے۔ اسنے اپنے ساتھی ڈاکٹر۔ توحید احمد چٹھا دے نال لائل پور۔%ینگہسٹورینزکلب۔LYHC دیستھاپناکیتیاے LYHC دیپردھانوجونکمکیتا۔ LYHC

پنجابی بھاشا وچ پنجاب دے اتہاس دا اگڈ جیٹلر الیکھ بناؤن اتے پاکستان اتے استونباہر دنیا بھر دے ودوان ان، کھوج کرتاوان اتے سماجوگیانیاں نوں آن لائن گلبات راہیں پنجابی وچ اپنی کھوج سانجھی کرن لئی سدا دے کے پنجابی پرتی جاگروکتا پیدا کرن لئی کم کر رہا ہے۔ ڈاکٹر: مہاجن (مانو وگیان و بھاگ، دلی یونیورسٹی) نے اک اوٹلانین گل بات وچ دسیا کہ کوں LYHC سرحداں دے پار پنجابیاں لئی سانجھی تھان ستھاپت کرن لئی کم کردا ہے، اک سرکھیت اتے انوکول ماحول پردان کردا ہے جو سانجھا کرن دی سہولت دندا ہے۔ "مہانماری وچ پنجابی ہونا: ڈجیٹل کھیتر وچ سمپورن اکٹھ"۔ اوہ پاکستان وچ پنجابی بھاشا اتے سابت نوں پرپھلت کرن لئی لائل پور۔% (فیصلہ آباد، پاکستان) وچ ہر سال کروائے جانوالے پہلے پنجابی سابتک میلیاں دی سم۔آیوجک ہے۔ اوہ پنجابی سابت 2021 لئی ڈھاباں پرسکار دی کیندری جیوری دی پردھانگی کرن والی پہلی پاکستانی اتے پہلی عورت ہے۔ اس نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے تاجپوشی دوس 'تے ببیسی دوارا اک کہانی وچ پردرشت کیتا گیا ہے۔

جولائی 2024 بھاگ-3-نن-7

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے
اوبناں دی سیاسی سماجک ستھتی 'تے دھیان کیندرت کرن گے

اگست 2024 Vol-3-نن-8

سکھدیو سنگھ سوہل اک پروفیسر (سیوامکت)، اتہاس وبھاگ، گورو
نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر (پنجاب)، بھارت ہن۔ نامور رسالیاں اتے پرسدھ رسالیاں وچ
110 توں ودھ کھوج پتران، لیکھاں اتے کتاباں دیاں سمیکھیاواں دا سہرا اس دے سر ہے۔
اسدی دلچسپی دے کھیتران وچ بستیاواں پنجاہ دی سماجک اتے سبھیاچارک تبدیلی اتے
راجنیتک آرٹھکتا شامل ہے۔ اسنے د میکنگ آف د مڈل کلاسز ان دا پنجاہ (1849-1947)
اتے کریڈٹ، رورل ڈیٹ اینڈ دا پنجاہ پیزینٹری (1849-1947) لکھیا ہے۔ اسنے تن
مونوگراپھاں دا سمپادن کیتا ہے۔ اسنے اک درجن ڈاکٹریٹ تھیسس دی نگرانی کیتی ہے۔
اسنے اتہاس وبھاگ اتے سکول آف سوشل سائنسز دے مکھی اتے غدر لہر دے ادھنین
لئی چیئر، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر۔ اوہ کھیتری اتہاس دے جرنل دا سمپادک
سی۔

ڈاکٹر. روبینا یاسمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سٹڈیز وبھاگ وچ چیئرپرسن دا سمنان یوگ عہدہ سمبھال دی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتہاس اتے پاکستان ادھین وبھاگ وچ اک سہانک پروفیسر وجوں اٹھ سالوں توں ودھ سمیں لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یاسمین نے پنجاب وچ سکھ کال 'تے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اک کمال دی گنتی دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانوں نوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور 'تے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سہنشیلتا" سرلیکھ والی اک پربھاوشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ چھاپ ادھین پرکاشت کیتی گئی سی۔ یاسمین دی پچھان ڈاکٹر d راشٹری اتے انترراشٹری پلیٹفارماں 'تے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انترراشٹری پدھر 'تے کانفرنساں وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے ہن۔

اکتوبر 2024 بھاگ-3 نن-10

رضا نعیم لاہور وچ ستھت اک پرسکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناٹکی پاٹھک ہے۔ اسنے یوگے وچ لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھووستھا وچ اتے پھینیٹولے،

یونیسے وچ ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتہاس اتے مانو وگیان وچ سکھلانی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہاکیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اک دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور 'تے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ د وائر اتے آؤٹلک اتے پاکستان وچ د پھرائیڈے ٹائمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن دا سنچالن اتے سنچالن کیتا ہے، اتے اولوموپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے بن۔ اسدا انوواد اتے ناطکی پڑھن دا کم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اک وچ انترراشٹری پدھر 'تے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور 'تے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS, لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکٹ راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17, لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولان وچ سماگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اک وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپتکرتا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیاتمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاٹنی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیتو/پھانٹلسٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبداللہ حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنت) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنپھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

نومبر 2024 بھاگ-3 ن-11

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم. ایڈ.، پی. ایچ. ڈی.، ایمریٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نوین دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وشیش انک دا وشا پنجابی ہووے گا۔

اپیل:

اسیں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گورمکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سہج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے بن اتے سانوں بور دو بھاشاواں وچ انواد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹیئراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

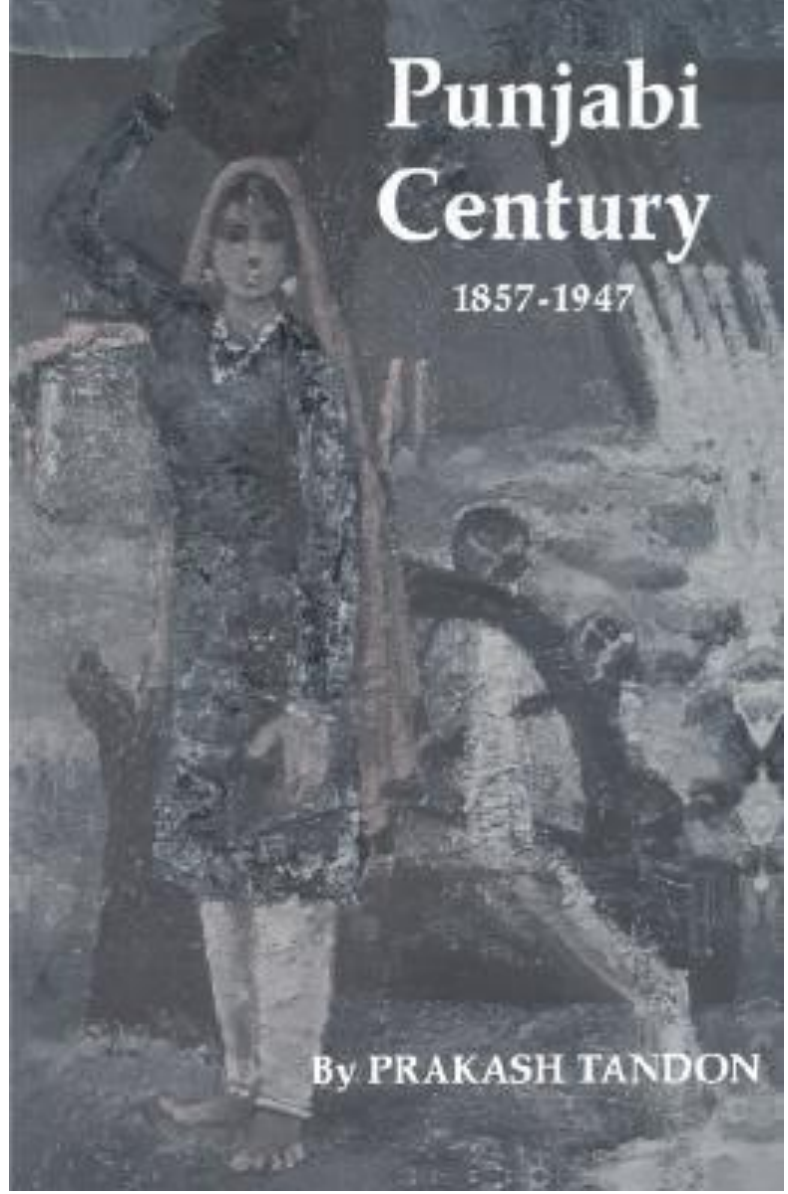
ایہہ پنجابی سبھیچار دی وڈی سیوا ہوویگی۔

کینیہان اتے کینیہان (1990) دے انوسار "پکاؤن دی تندور ودھی ... اتر پچھمی سرحدی صوبے، بن پاکستان اتے پنجاب وچ دیسی سی۔" کیہل (2009) دے انوسار، پنجابی تندور دی ورتوں نال جڑی ہوئی ہے۔ انونڈے پنجاب وچ پنجابی کھانا۔

احمد (2014) دے انوسار، بڑیا تندور بنتران نے پنجاب دے آدھونک تندوراں وانگ ہی کم کیتا ہو سکدا ہے۔ تندور روایتی طور 'تے مٹی دا بنیا بندا ہے اتے اک گھنٹی دے آکار دا تندور بندا ہے، جس نوں دھرتی وچ رکھیا جاندا ہے اتے اچ تاپمان تک پہنچن والی لکڑ جاں چارکول نال فائر کیتا جاندا ہے۔ بیٹر (1992) دے انوسار تندور دے اصل سنسکرن "پنجاب وچ، بھارت دے اتر-پچھم وچ اک پرانت، زمین وچ گردن دے ڈونگھے دبے ہوئے سن۔

پنجابی لئی ودیشی دا یوگان:

موريس زنكن دوارا مكهنده

منکھتا دا مکھ پاتر:

Harkaur Thukral at her home in Sion

(برکور ٹھکراں، سیوں)

برکور ٹھکراں نے پیشاور وچ تناء مکت بچپن بتیت کیتا۔ اس دے پتا جسونت سنگھ دا اکہ لابلہدائک کاروبار سی جو اوہ اپنے دو بھراواں اتے مسلمان بھائیوالاں نال چلاؤندا سی۔ اس کول راولپنڈی وچ جتیاں دی دوکان اتے اکہ کپڑے دی دوکان سی، اتے اکہ ٹرانسپورٹ دا کاروبار سی جو پریوار نوں اکہ وشال بنگلے وچ اکہ شاندار جیون بتیت کردا سی۔

"اوہ سلوار اتے قمیض، کمر کوٹ اتے اکہ ٹوپی دے نال ایہہ اصل وچ چنگے کپڑے پہندا سی،" سیوں کولیواڑا وچ اپنے گھر وچ 75 سالا بزرگ نوں یاد کردا ہے۔ "ساڈے پریوار دیاں عورتاں پالکی وچ سفر کردیاں سن۔ ساڈے کول پیشاور وچ اکہ پوری عمارت سی - جس نوں تپو کیہا جاندا ہے۔"

جون وچ بریٹیش بھارت دی ونڈ دے فیصلے دا اعلان ہون توں بعد، تناء ودھنا شروع ہو گیا۔ اتے جدوں 17 اگست، 1947 نوں بھارت، پاکستان اتے پوربی پاکستان لئی سیرل ریڈکلپھ دی اگوائی والے بارڈر کمیشن دے بارڈر پرکاشت کیتے گئے سن، پیشاور غیر-مسلماناں دے رہن لئی خطرناک بن گیا سی۔ ٹھکراں دے پریوار نوں بھارت جانا پیا۔

وسترت پریوار - ٹھکراں دے ماتا-پتا، اس دے بھین-بھرا، اس دے دادا-دادی اتے اسدی ماسی اتے چاچے - نے سبھ توں گھٹ سمان لیا جو اوہ لے سکدے سن اتے بھارتی سرحد ول اپنی یاترا شروع کیتی۔

ایہہ جسونت سنگھ دے مسلم دوست سن جو پریوار دے بچاء لئی آئے سن۔ اوہناں نے نہ صرف اوہناں نوں سمیں سر چیتاؤنی دتی، سگوں اوہناں نے پریوار نوں لاریاں وچ بٹھا کے نزدیکی سرکھیت گھر تک پہنچایا۔

(سکھنیت)

مہینے دا شبد: لو

1. چاہ
2. چہت
3. دوست
4. دلار
5. عشقی ٹڈا
6. جانی
7. یار
8. معشوق
9. محمد
10. نہ
11. محبت

پنجابی ٹنگے دھندے بول:

ٹھوکر/ڈگنا	پرسدھ	شبد
		یاد کرنا
گوکھانی	یاد کرن	ورن مالا اتے انگلت
موہرنی/دھوچا	پھاڑ	گنسا رنی
حرف، اکھر، لہج، پینٹی	اڈا/اڈا/الہجے	ورن مالا
مکتب، گربانی، مہاجنی، چنسال	سکول/پانٹھشالا	سکول
ست، بدریانا مرشدی	مستلم، استاج،	ادھیپک ماسٹر
بھٹا		چکٹ
پگدھنگ	پردھ	گھیرا
اتک بیٹھک، بھول	ساجا	سزا
کتب قاعدہ		ورن مالا
رسالہ/دیوان		کتب
پنج سائیں	پنج سو	پنج
صفحہ، ورقہ	پنہ/پنہ	پنہ
داچھا	پیرا	پیرا

گجراں والہ بناؤں والے مہان لوک: ڈاکٹر: خشونت لال وگ

(ڈاکٹر. خشونت لال وگ)

کشونت لال وگ دا جنم 30 ستمبر 1904 نوں بریٹیش بھارت دے پنجاب کھیتر وچ، گجراں والہ دے اک امیر پریوار وچ موبن لال وگ اتے دھن دیوی چب دے گھر ہویا سی اتے اسنے اپنی سکولی سکھیا ستھانک مشن ہائی سکول وچ کیتی، جس توں بعد اسنے سرکاری سکول وچ پڑھائی کیتی۔ کالج اتے، بعد وچ، دیانند اینگلو ویدک کالج، لاہور وچ، جتھوں اسنے اپنی گریجویٹ ڈگری پراپت کیتی۔ پنجاب یونیورسٹی، لاہور دے کنگ ایڈورڈ میڈیکل کالج، موجودہ کنگ ایڈورڈ میڈیکل یونیورسٹی توں دوائی وچ اپنی گریجویٹ ڈگری پراپت کرن توں بعد، اسنے اسنے میو ہسپتال، لاہور وچ اپنی رہائش کیتی اتے 1931 وچ چیرنگ کراس ہسپتال میڈیکل سکول وچ اپنی پوسٹ گریجویٹ پڑھائی (MRCP) نوں پورا کرن لئی لنڈن چلے گئے۔ بھارت واپس آ کے، اسنے اپنے الما میٹر، کنگ ایڈورڈ میڈیکل کالج، اتے میو ہسپتال وچ داخلہ لیا، 1941 وچ میڈیسن وبھاگ وچ اک سہانک پروفیسر وجوں، 1946 تک اتھے جاری رہا۔ 1947 وچ بھارت دی آزادی توں بعد، اوہ امرتسر توں وکٹوریا جہلی ہسپتال (بعد وچ سرکاری میڈیکل کالج، امرتسر) وچ دوائی دے پروفیسر وجوں بھرتی ہو گیا۔ وی.جے. ہسپتال وچ کم کردے ہوئے، اسنے 1958 تک پنجاب یونیورسٹی وچ پھیکلٹی دے ممبر وجوں وی سیوا کیتی جدوں اوہ آل انڈیا انسٹیٹیوٹ آف میڈیکل سائنسز، نویں دلی وچ میڈیسن دے پروفیسر وجوں چلے گئے اتے، بعد وچ، سنستھا دے ڈائریکٹر دے طور اتے اپنی 1969 وچ سیوامکتی

وگ نے پنجاب یونیورسٹی، لاہور، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ، مدراس یونیورسٹی، لکھنؤ یونیورسٹی، پٹنا یونیورسٹی اتے دلی یونیورسٹی سمیت کئی یونیورسٹیاں وچ پریکھیک وجوں سیوا کیتی اتے لکھنؤ اتے دلی دیاں یونیورسٹیاں دے بورڈاں اتے بیٹھے۔ انڈین کونسل آف میڈیکل ریسرچ نال جڑے ہوئے، اسنے کلینکل آزمائشاں وچ حصہ لین والی سب-کمٹی دے ممبر وجوں سیوا کیتی اتے

1961 وچ انڈین ایسوسی ایشن آف چیسٹ ڈریز دی سالانہ کانفرنس دا پردھان سی۔ اسنے لگبھگ 55 میڈیکل لیکھ پرکاشت کیتے اتے اسدی اگوائی کیتی۔ پنجاب میڈیکل جرنل دے سمپادکاں دا بورڈ۔ 1950 وچ امیریکن کالج آف چیسٹ پھزیشنز (ACCP) دے پھیلو وجوں چنے جان توں بعد، اسنے اک معیاد لئی ACCP دے اتری بھارت چپٹر دے گورنر وجوں کم کیتا۔ اوہ میڈیکل کونسل آف انڈیا توں ڈاکٹر۔ بی۔ سی۔ رائے اوارڈ پراپت کرن والے اتے نیشنل اکیڈمی آف میڈیکل سائنسز دے اک سنستھاپک پھیلو سن۔ بھارت سرکار دوارا سمنانت کرن توں پہلاں لنڈن دے رائل کالج آف پھزیشنز نے اسنوں 1961 وچ اپنا پھیلو چنیا سی۔ 1964 وچ پدم بھوشن دے ناگرک سمنان نال۔ 1962 وچ، اسنے بھارت دے راشٹریتی دے آنریری ڈاکٹر وجوں وی سیوا کیتی۔

وگ، جسنوں بنارس ہندو یونیورسٹی دوارا آنریری ڈاکٹریٹ (ڈی. ایس. سی.) نال سمنانت کیتا گیا سی، 8 جون 1986 نوں برن، سوٹزرلینڈ وکھے اکال چلانا کر گئے سن، اوہناں دے پچھے اسدی پتنی شانتا پوری اتے اوہناں دے پتر اتے دو دھیاں بن۔ آل انڈیا انسٹیٹیوٹ آف میڈیکل سائنسز نے اوہناں دا نام سینٹر فار میڈیکل ایجوکیشن دے طور 'تے کے. ایل. وگ سینٹر فار میڈیکل ایجوکیشن اینڈ ٹیکنالوجی، اس دے سابقہ ڈائریکٹر اتے نیشنل اکیڈمی آف میڈیکل سائنسز دے سمنان وچ، ڈاکٹر. کے. ایل. وگ اوریشن نام ہیٹھ اک سالانہ بھاشن دی ستھاپنا کیتی۔ اس دے جیون دی کہانی اس دی آتمکتھا، میمورز آف اے میڈیکل مین وچ درج کیتی گئی ہے۔

(علی ارشد میر)

علی ارشد میر (اردو: علیارشد میر1, جنوری، 1951 - اکتوبر 16, 2008) اکہ مہانکاو پنجابی کوی اتے لیکھک سی، جسنوں کئی وار "پنجاب دا ہومر" کیہا جاندا ہے۔ اس دیاں رچناواں دا اردو اتے انگریزی ورگیاں کئی بھاشاواں وچ انوواد کیتا گیا ہے۔ 1970 وچ، اس دے انتراشٹری گیت نے اسنوں ماننا دتی۔ اس دیاں لائیناں، گرتی ہوئی دیوارو کو ایک ڈھاکا اور دو (اردو: گرتیہوئی دیوار کو ایک دھکا اور دو) پنجابی کھیتر وچ اکہ پرسدھ نعرہ ہے۔ اس دی رچنا وچ درجناں کویتاواں شامل بن جو سماج وچ دبے-کچلے لوکاں دی سماجک-آرتھک ستھتی اتے درد نوں درساوندیاں بن اتے اپ-مہاندیپ دیاں مہان پرتیرو دھ لہراں دیاں قربانیاں نوں اجاگر کردے ہوئے دبے-کچلے اتے مزدور جماعت دے اندرونی پرگٹاوے نوں وی آواز دندیان بن۔

پرو: علی ارشد میر نے اکہ پاکستانی شیڈو ناٹک روی سے بیاس تک لکھیا۔ اسنے استاد دامن دی مرن اپرنٹ رچنا دا سنکلن کیتا اتے اسدا نام دامن دائے موتی رکھیا۔

علی ارشد دا جنم لاہور، پنجاب، پاکستان توں 250 کلومیٹر دور چشتیاں ضلعے وچ اکہ مسلم پریوار وچ ہویا سی۔ اسنے پنجابی بھاشا وچ اپنی ایم۔اے پوری کیتی، اتے سرکاری ایم۔اے او کالج لاہور وچ اکہ ایسوسی ایٹ پروفیسر وجوں نیوکت کیتا گیا۔ بعد وچ، اوہ سرکاری ڈگری کالج دیپالپر، اوکاڑا دے پرنسپل وجوں شامل ہوئے۔ اسنے مزدور کسان پارٹی نال وی کم کیتا۔ اوہ اکہ درویش، دھرتی توں بیٹھاں اتے

سدھے-سادے آدمی سن جو کدے وی کسے پکھپات جاں سمجھوتیاں لئی چاپلوسی لئی نہیں جاندے سن۔
ایہی کارن ہے کہ اکّ سکھیا شاستری وجوں اپنے ودیک کیریئر دوران اوہناں دا 26 وار تبادلہ ہویا۔ اوہ
اکّ مہان کارکن وی سن جیہناں نے ہمیشہ مزدوران اتے سماج دے حاشیے 'تے دھکے گئے لوکاں دے
حقاں لئی آواز بلند کیتی۔

پنجاب دا پرسدھ پریوار: روشن لال ناگرتھ سنگیت نردیشک بن

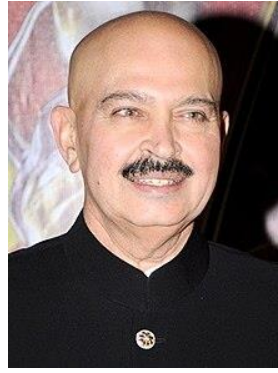
(روشن)

روشن دا جنم 14 جولائی 1917 نوں گجراں والہ، پنجاب پرانت، بریٹیش بھارت (بن پنجاب، پاکستان) وچ بویا سی۔ اسنے چھوٹی عمر وچ بی سنگیت دے پاٹھ شروع کیتے اتے بعد وچ پنڈت ایس عین دی سکھلائی ادھین لکھنؤ، سنیکت راج آگرہ اتے اودھ وچ میرس کالج وچ پڑھیا۔ رتنجنکر (سنستھا دے پرنسپل)۔ روشن مائیہر دے پرسدھ سرود وادک الاؤدین خان دے مارگدرشن وچ اک نپن سرود وادک بن گیا۔ 1940 وچ، خواجہ خورشید انور، پروگرام نرمتا/سنگیت، آل انڈیا ریڈیو دلی، نے روشن نوں ایسراج لئی سٹاف کلاکار وجوں نیوکت کیتا، جس نوں اوہ وجاؤندا سی۔ اسنے 1948 وچ بمبئی وچ پرسدھی اتے قسمت دی بھال لئی ایہہ نوکری چھڈّ دتی۔

(روشن نال ارا روشن)

ارا ناگرتھ (نی مونترا؛ موت 22 جنوری 2005)، جسوں ارا روشن کیہا جاندا ہے، اکّ بھارتی گائک اتے سنگیتکار، سنگیت نردیشک روشن دی پتنی، ابھنیتا اتے فلم نردیشک راکیش روشن اتے سنگیت نردیشک راجیش روشن دی ماں، اتے رتک روشن دی نانی سی۔

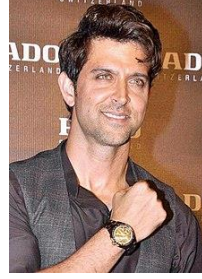
(راکیش روشن)

راکیش روشن (جنم 6 ستمبر 1949) اکّ بھارتی فلم نرمتا، نردیشک، پٹکتھا لیکھک اتے ابھنیتا ہے جو ہندی فلماں وچ کم کردا ہے۔ اوہ 1970 اتے 1980 دے دہاکے وچ 1989 تک 84 فلماں وچ نظر آیا سی۔ اکّ ابھنیتا دے روپ وچ، اوہ زیادہ تر اپنے سہیوگی لئی جانے جاندا ہے سن۔ وڈے بجٹ دیاں فلماں وچ بھومکاواں

(راجیش روشن)

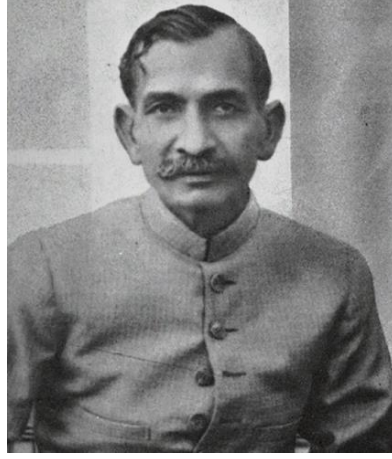
راجیش روشن لال ناگرتھ (جنم 24 مئی 1955) اکّ بھارتی سنگیت نردیشک اتے سنگیتکار ہے۔ اوہ سنگیت نردیشک روشن دا پتر اتے نردیشک راکیش روشن دا بھرا ہے۔

(اداکار رتک روشن)

رتک روشن (جنم 10 جنوری 1974) اکّ بھارتی ابھنیتا ہے جو ہندی سنیما وچّ کم کردا ہے۔ اسنے کئی طرحاں دے کرداراں نوں درسایا ہے اتے اپنے ڈانسنگ ہنر لئی جانیا جاندا ہے۔ بھارت وچّ سبھ توں ودھ کمائی کرن والے اداکاراں وچوں اکّ، اسنے چھ پھلمپھینر اوارڈاں سمیت بہت سارے پرسکار جتے ہن، جیہناں وچوں چار سرووتم اداکار لئی سن۔ 2012 توں شروع کردے ہوئے، اوہ اپنی آمدن اتے پرسدھی دے آدھار اتے کئی وار پھوربس انڈیا دے سیلبرٹی 100 وچّ پرگٹ ہویا ہے۔

خزانہ کاروبار: لالا شری رام (دلی کلوتھ ملز)

(لالا شری رام)

پاکستان توں بھارت وچ شفت ہون والے شاید سبھ توں اچے کاروباری دلی کلوتھ مل دے لالا شری رام سن۔ جدوں بھارتی کپاہ اتے کھنڈ نوں سرکھیا ملی، شری رام نے لائل پور۔٪ کپاہ مل (لائل پور۔٪ وچ، بعد وچ فیصلہ آباد، پاکستان دا پرمکھ ٹیکسٹائل حب) اتے دلی دے نیڑے اک شوگر مل دی ستھاپنا کیتی۔

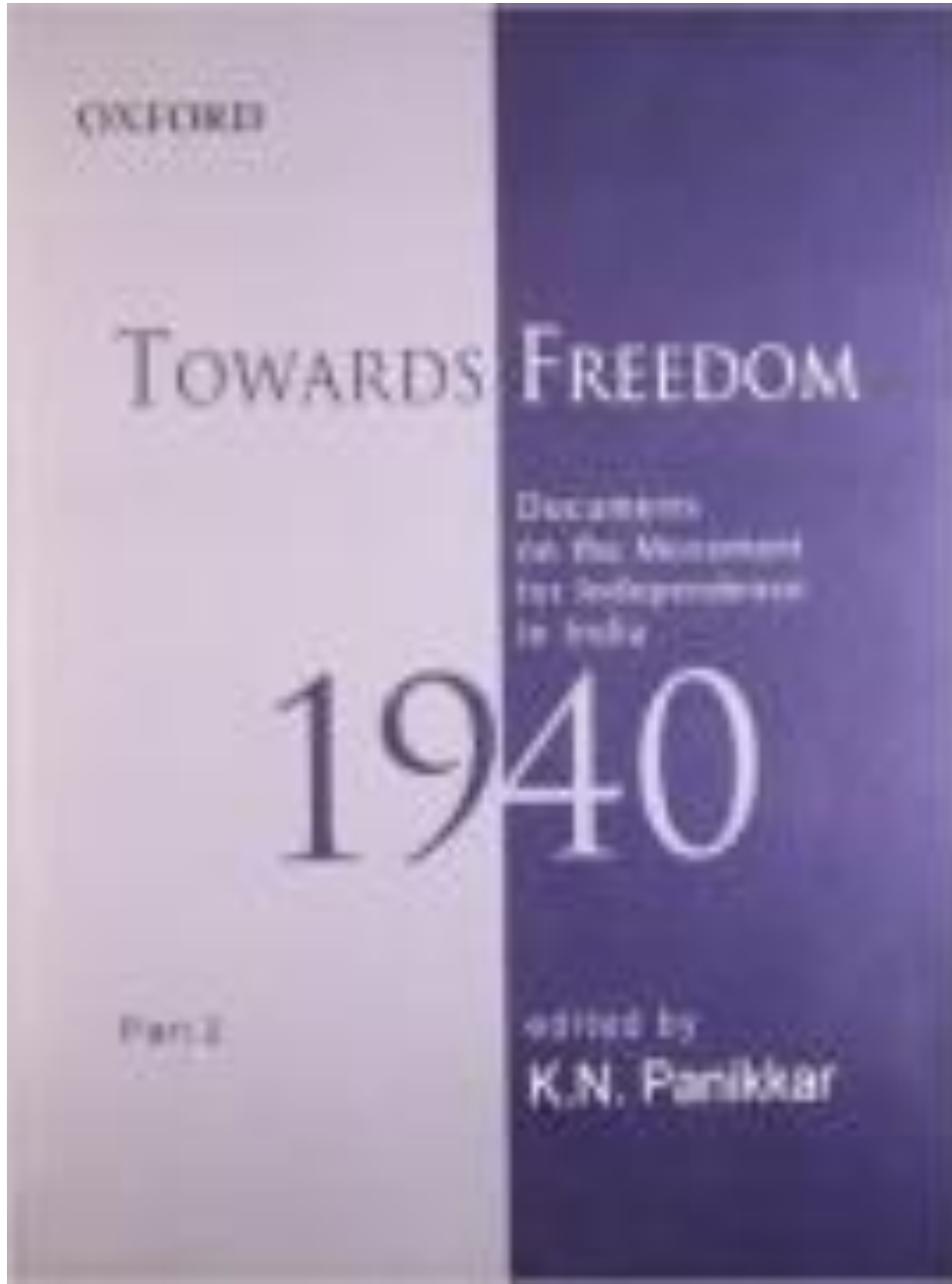
سر شری رام اک اگھے اتے لوک-بھاونہ والے پراپکاری، اک اگھے ادیوگپتی اتے بھارتی وپارک بھائیچارے دے رجھان-ستھاپت دوردرشی نیتاواں وچوں اک سن۔ اس کول ادیوگاں دی ستھاپنا لئی درلبھ وپارک دھارناواں اتے اسدھارن ادمی ہنر سی۔

سر شری رام نے اک نمر ورکر وچوں شروعات کیتی اتے بھارت دے سبھ توں وڈے وپارک گھرانیاں وچوں اک - ڈیسینیم سموہ دی ستھاپنا کیتی۔ اک معمولی پریوار وچ پیدا ہوئے، شری رام نے اپنے جیون دے 79 سالوں وچ، اک ادیوگک سامراج دا نرمان کیتا جس وچ وپھن قسماں جویں کہ کپڑا، چینی، رسائن، ونسپتی، مٹی دے برتن، پکھے، سلانی مشیناں، الیکٹرک موٹراں اتے کیپسیٹراں دا نرمان کیتا گیا۔

سر شری رام دا جنم 27 اپریل 1884 نوں ہویا سی۔مدن موہن لال اتے چندو دیوی دے پہلے پتر سن۔ اوہ ہریانہ (ایہہ پہلاں پنجاب سی) دے اک اگروال پریوار نال سبندھت سی۔

خزانہ پر الیکھ دستاویز:

شردھانجلی: جینینیو دے پرو: چمن لال دوارا پرو: منوبر لال

(سورگی پرو: منوبر لال)

ست سال دی کول عمر وچ، اک آرام دیہہ مدھورگی پریوار وچ پیدا ہویا اک بچہ وئد دے صدے وچوں لنگھیا، پھروی گھاٹاں اتے سنگھرشاں وچوں لنگھدا ہویا، نہ صرف جیون نوں اک آرامدائک کھیتر وچ مڑ ستھاپت کیتا، وڈا ہو کے، چار چھوٹے بچیاں دی مدد کیتی۔ بہین-بھرا وی سماج وچ سمنان یوگ ستھان حاصل کرن۔

منوبر لال سرحد دے دوجے پاسے قصور تحصیل (بن ضلع) دی منڈی کنگنوال وچ اک دوکان والے چرن داس دے گھر پیدا ہویا۔ وئد دے دنکیاں دوران، بہت سارے بندو اتے سکھ پریواراں دا قتل عام کیتا گیا سی (جوین کہ پوربی پنجاب وچ مسلمان پریواراں دا قتل عام کیتا گیا سی)، پر اک فوجی ٹکڑی نے بہت سارے پریواراں نوں بچایا اتے اپنی سرکھیا وچ کئی پریواراں نوں پہلاں قصور شہر اتے بعد وچ ریل گڈی راہیں فروزپور لے گئے۔ بہت سارے پریواراں نے اک مسلم پریوار دی حال بی وچ خالی کیتی وڈی حویلی وچ شرن لئی، جو پاکستان چلے گئے سن اتے جیون نوں مڑ ستھاپت کرن لئی سنگھرش شروع ہو گیا سی۔ ایہہ پہلاں چرن داس پریوار نوں کجھ مہینیاں لئی سہارنپور لے گیا، پر ربن یوگ کم نہ ملیا، اس لئی تھانواں لبھدا ہویا، بٹھنڈہ ضلعے دی منڈی رامپرا پھول دے نیڑے رامپرا پنڈ آ گیا۔ اتھے کجھ کمائی کر کے سبھ توں وڈے بچے منوبر لال دی پہلی سکولی پڑھائی ہوئی، اس توں بعد بور چھوٹے بہین-بھرا۔ منوبر لال اتے بیشپال دا جنم پچھمی پنجاب وچ ہویا سی، باقی تن بہین-بھرا پوربی پنجاب وچ پیدا ہوئے سن۔ منوبر لال نے سکول وچ پڑھدیاں پتا نال دوکان اتے کم کیتا، چھوٹے بہین-بھراواں دی پڑھائی دا دھیان رکھیا اتے دسویں توں بعد پنچانت سکول وچ ادھیان دی نوکری کیتی۔ بعد وچ اسنے

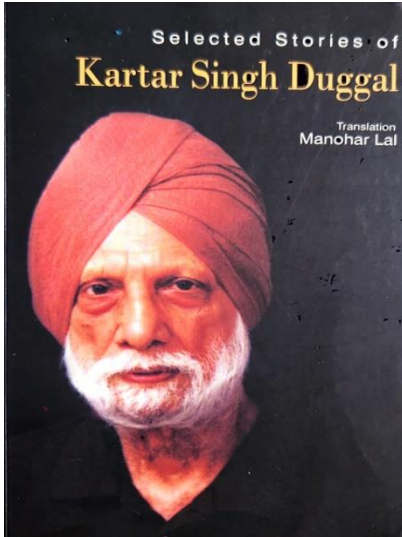
سینیٹری انسپیکٹر دا کورس کیتا اتے گڑگاؤں وچ سینیٹری انسپیکٹر وجوں تھوڑھے سمیں لئی کم کیتا، سینکڑے چھوٹے بچیاں دا ٹیکاکرن کیتا، جو ٹیکیاں دے ڈروں بھج جاندے سن۔ وچکار اوہناں دے پتا چرن داس نوں ادھرنگ دا دورہ پیا، جس کارن اوہ پوری زندگی بستری 'تے پئے رہے۔ حالانکہ اکے جنگی سامری سرکار ہسپتال دی ڈاکٹر شاردہ راجن، جیہناں نوں ایہہ لیکھک اوہناں دنوں وچ علاقے دا اکے بہت ہی ستکارت ڈاکٹر وی جاندا سی، بناں کوئی فیس لئے اپنے گھر رامپرا پنڈ چلے گئے، پر ادوں تک بہت دیر ہو چکی سی۔ اس دی دوکان چلاؤن دی ذمہ واری ہن سری متی لاجونتی اتے چھوٹے بچیاں دے موڈھیاں 'تے سی۔ بعد وچ جدوں چھوٹے بھرا ییشپال نوں سائنس ادھیپک دی سکھلائی پوری کرن توں بعد اکے سکول وچ نوکری مل گئی تاں وڈے نے 1967 وچ ڈینیوی کالج دیہرادون توں انگریزی وچ ایمے اتے پنجابی یونیورسٹی پٹیالہ توں ایمپھل کیتی۔ اپنی اکیڈمی نوں رامپرا پھول وکھے اکے پرائیویٹ کوچنگ سینٹر چلاؤن توں بعد کجھ سال اکے ہور دوست میگھ راج نال 1976 وچ پبلک کالج سمانا وکھے انگریزی دے لکچرار دی نوکری لبھی، جتھوں اوہ سال 2000 وچ سیوامکت ہو گیا۔ اسنوں اپنا جیون ساتھی مل گیا۔ اکے ہانی سکول دی ہندی ادھیپکا نرملا دیوی نے 1971 وچ، گھٹو-گھٹ ریتی-رواجاں دے نال اتے بناں کسے دا ج جان تحفیاں دے بدلے سبھ توں سادے ڈھنگ نال اس نال ویاہ کیتا۔ دوواں دے دو بچے ہوئے۔ اک پتر اتے اک دھی، جو ہن چنگے عہدے 'تے ہن، پتر ایڈووکیٹ کے ڈی سچدیوا پنجاب دے سابقہ ایڈیشنل ایڈووکیٹ جنرل ہن۔

پر ایہہ سیوامکتی توں بعد، پرو منوہر لال نوں ودھیرے سنتشٹی ملی، جدوں اسنے سابتک لکھتاں دا انوواد کرنا شروع کیتا، جیہناں وچوں کجھ کلاسک سن۔ اس طرحاں، پنجابی یونیورسٹی پٹیالہ لئی، پرو: منوہر لال نے برٹریٹڈ رسل دے وڈے آکار دی سوے-جیونی اتے البرٹ کیمس دے پرسدھ دارشنک گرنٹھ د ریبیل دا پنجابی وچ انوواد کیتا۔ اسنے ول ڈرینٹ دے سمیں دے مہان مناں اتے وچاراں دا پنجابی وچ انوواد وی کیتا۔ پنجابی وچ چینی اتے آیورویڈک دوائی پرنائی دیاں دو کتاباں۔ منوہر لال نے سابت اکادمی اتے کویمپو پرسکار جیتو گلپکار گربچن سنگھ بھلر دے اکلوتے ناول-ایہہ جنم تمہارے لیکھے (ایہہ زندگی تہانوں سمرپت) دا انگریزی وچ انوواد کیتا۔ اسنے کرتار سنگھ دگل اتے سنتوکھ سنگھ دھیر دیاں چوئیواں کہانیاں دا انگریزی وچ انوواد وی کیتا، جو نیشنل بک ٹرسٹ آف انڈیا (اینیٹی)، نوین دلی دوارا نردھارت کیتا گیا ہے۔ دگل دیاں کہانیاں کجھ سال پہلاں NBT دوارا پرکاشت کیتیاں گئیاں سن۔ کجھ ہور انوواد رچناواں پرکاشن دی اڈیک وچ ہن۔ ایہناں پستکاں توں علاوہ منوہر لال نے پنجاب دے موجودہ

منتری انمول رتن مان دیاں کجھ لکھتاں، گندھرو سین کوچر دی آتمکتھا اتے نابھہ توں محرم سمپادک دیاں کجھ لکھتاں دا انگریزی وچّ انوواد وی کیتا۔ مرحوم بی ایس بیر دیاں انگریزی وچّ کہانیاں

پرو منوبر لال نوں 1996 وچّ کولین کینسر دا اٹیک ہویا سی اتے 2007 وچّ اوپن ہارٹ سرجری ہوئی سی، پھر وی اوہ کدے وی حوصلہ نہیں ہاریا۔ اپنی انوشاست جیون شیلی اتے فالتو بھوجن دے نال، اوہ پریوار دے مکھی دے سارے فرض نبھاؤندا رہا۔ 15 اگست 2022 نوں آزادی دی 75 ویں ورھے گنڈھ دے موقعے اتے اوہناں دے چھوٹے پترکار بھرا بلجیت بلی نے اپنے ویب پورٹل Babushahi.com اتے اوہناں دی انٹرویو لئی، جس توں اسیں اوہناں دے جیون دے سنگھرشاں اتے دوواں دیشاں دے عام ناگرکاں اتے ونڈ دے پرہاواں بارے جان سکدے ہاں۔!

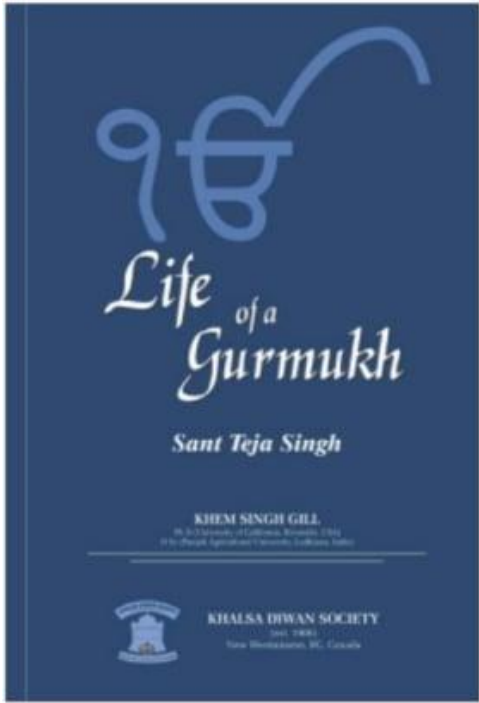
جنوری 2023 وچّ، اسنوں اکے ہور دورہ پیا، بھاویں اوہ ٹھیک ہو گیا، پر ایہہ حملہ کافی گمبھیر سی، اسدی آواز پرہاوت ہو گئی حالانکہ اسدا دماغ پوری طرحاں سچیت رہا، پیپر پڑھنا، ٹیوی دیکھنا اتے سیر کرنا اسدی رٹین دا حصہ سی۔ اوہ بہت کمزور ہو گیا سی اتے بہار بہت گھٹ گیا سی، اسدا بیموگلوبن بہت گھٹ سی، بھکھ نہیں لگّ رہی سی، اسلئی اوہ زیادہ نہیں کھا سکدا سی۔ بہار۔ 27 اپریل دی سویر نوں، اوہ شانتی نال @83+ نیند وچّ دیہانت ہو گیا۔ پرو: منوبر لال دی یاد وچ 4 مئی دن شنیوار نوں سیکٹر-44 گردوارہ چنڈی گڑھ وکھے شوق سبھا کیتی جا رہی ہے |

پتک سمیکھیا: "گرکھ دا جیون: سنت تچا سنگھ"

کھنڈے ہوئے پرائیکھ سمگری نوں کھودن لئی سالان دی سخت کھوج۔

ہر دیو سنگھ ورک دوارا

Title of Book : Life of a Gurmukh:
Sant Teja Singh

Author : Khem Singh Gill

Reviewed by : Prof. H.S. Virk, Professor of
Eminence, Punjabi University, Patiala.

Publication Year : 2016

No. of Pages/Cost : 767/ Rs. 500; 16.95 US\$
(Hard Bound)

Published by : KHALSA DIWAN SOCIETY, New
Westminster, BC, Canada

خالصہ دیوان سوسائٹی دی ستھاپنا وینکوور وچ 1906 وچ دور اندیشی سنت و دووان، سنت تچا سنگھ دے تیناں دوارا کیتی گئی سی۔ لیکھک، ڈاکٹر: کھیم سنگھ گل نے 59 ادھیواں وچ چلدی اس پتک نوں تیار کرن لئی بہت جتن کیتا ہے، جس وچ سنت تچا سنگھ دوارا و شو پدھر اتے سکھ قوم نوں دتیاں گئیاں جیون اتے سیواواں دے سچے کھیتز نوں شامل کیتا گیا ہے۔ کھبندھ وچ لیکھک لکھدا ہے: ”مینوں 1949 توں سنت تچا سنگھ جی نال نیڑتا دا سبھاگ پر اپت ہو یا جدوں میں خالصہ کالج، امرتسر وچ بی. ایس. سی. (کھیتی باڑی) دا ویدیا تھی سی، اس لئی میں ایہہ کارج سنبھال لیا ہے۔ اس وچ پڑھے۔ لکھے، مہان سکھ و دووان اتے پورن گر سکھ، سنت تچا سنگھ جی دی انگریزی وچ جیونی لکھنا۔ میرے خیال وچ ایہہ سانجھ لیکھک نوں اس پتک نوں لکھن لئی وچ یوگتا پردان کردی ہے۔ دو بے شبدان وچ، اکت گرکھ دو بے گرکھ بارے لکھ رہا ہے۔ 767 پٹیاں دی اس جلد دی سمیکھیا کرنا اکت اوکھا کم ہے؛ اس لئی میں اپنی سمیکھیا نوں چھوٹا کرن لئی اس کھنڈ دیاں پرکھ و شیشتاواں نوں پڑھن دی آزادی لئی۔

ادھیائے 1 "پر میشر چیٹناول" اکٹ جان-پچھان لئی بہت لما ہے۔ لیٹھک نے سری گورو گرنتھ صاحب (SGGS) وچّ پرچلت سکھی سنکھپاں نوں SGGS دے حوالے دے کے وسرت کرن دایتن کیتا ہے۔ میرے وچار وچّ، لیٹھک اپنا تھیسس ستھاپت کرنا چاہندا سی: گرکھ کون ہے؟ اس والیئم دے سرلیکھ نوں جائز ٹھہراؤن لئی۔ اوہ گرکھ اتے منمکھ دے گناں نوں جوڑ کے اپنے مشن وچّ سفّل ہو یا ہے۔ برہم نام داسمرن اتے سمرن دیاں ودھیاں وسرت ہن (پنہ 96-106)، اتے گربانی دے آدھار اتے لیٹھک دوارا واگورو گرمنتر دی سفارش کیتی گئی ہے۔ SGGS دی اکٹ آلوچنا تمک جانچ توں پتہ چلدا ہے کہ واگورو گرمنتر دی سفارش گربانی دے کسے وی گورو لیٹھک دوارا نہیں کیتی گئی، سگوں SGGS دے گرنتھی، مہان سکھ سیوک بھائی گرداس دوارا کیتی گئی ہے۔ SGGS وچّ بانی دے بھٹّ لیٹھک اس دی ورتوں سپشٹ طور تے کردے ہن پر سکھ گروآں دی اسنت وچّ اکٹ اپدیش وجوں کردے ہن۔

سنت تيجا سنگھ دا جنم 17 مارچ 1877 نوں میرے پنڈکموکے، ضلع گجراں والہ توں دور پنڈ بلاوالی وکھے ہو یا۔ تيجا سنگھ دا ویاہ بٹن کور نال ہو یا سی جدوں اوہ اچے اکٹ معصوم دکھ والا مل سکول و دیار تھی سی۔ اس دے پتا اکٹ ڈاکٹر سن جو یونیورسٹی پدھر تک وی اسدی پڑھائی داسر تھن کر سکدے سن۔ پراسدی متریبی ماں اس دے ویاہتا جیون وچّ دکھائی ثابت ہوئی۔ تيجا سنگھ نے ایم. اے اتے ایل. ایل. بی. پنجاب یونیورسٹی، لاہور توں 1901 وچّ امتحان دتے۔ اسنے گجراں والہ وچّ اکٹ پریکٹسنگ وکیل وجوں اکٹ چھوٹا کار کمال کیتا؛ پھر موجودہ راجستھان وچّ سانبر جھیل وکھے اتری بھارتی لون و بھاگ وچّ اکٹ ادھیکاری وجوں شامل ہون توں پہلاں، بہرہ وچّ اکٹ ہائی سکول دے ہیڈ ماسٹر وجوں سیوا کیتی۔ 1904 وچّ، تيجا سنگھ اپنے پنے ہوئے ادھیاپن دے کتا وچّ پروڈیش کرن لئی خالصہ کالج، امرتسر چلے گئے۔ خالصہ کالج تيجا سنگھ دے جیون وچّ اکٹ موڑ ثابت ہو یا، کیونکہ گبانی دی چمکی ہکتی نے اسنوں اکٹ پدارتھوادی (ناستک) توں ادھیاتمکتا دے کھوجی وچّ بدل دتا۔ اس طرحاں تيجا سنگھ نوں خالصہ کالج وچّ سیوا دوران ڈوگکھا ادھیاتمک انوبھو ہو یا۔ لیٹھک نے تيجا سنگھ دے من دی الہی پیار نال بھری ہوئی انند مئی اوستھا داورن کیتا ہے۔ اوہ اکٹ برہم ویکتی نوں ملن لئی ترس رہا سی اتے آخر کار بھارت دے سبھ توں ستکار یوگ سنت، مستوآنادے سنت عطر سنگھ جی نوں لبھن وچّ سفّل ہو گیا۔

تيجا سنگھ دی ادھیاتمک یاترا سنت عطر سنگھ جی دوارا پر بندھت پنج پیاریاں توں امرت چھکن توں بعد شروع ہوئی؛ اس دا پنر جنم خالصہ پنٹھ وچّ ہو یا اتے پنج پیاریاں دی کمان ہیٹھ اسدا نام زرنجن سنگھ متہ توں بدل کے تيجا سنگھ رکھ دتا گیا۔ تيجا سنگھ اکٹ پوری

طرحاں بدلی ہوئی شخصیت سی، بابا کیسر سنگھ ورگے سنتاں نال اوہناں دی سنگت پریر نادانک سی، جیہناں نے بھوکھانی کیتی سی کہ تیجا سنگھ نوں بچھم وچ گورو نانک دیو جی دے نام دے سندیش نوں پھیلاؤن لئی انگلینڈ دادورہ کرن دی بخشش ہووگی۔ ایہہ بھوکھانی ادوں سچ ہو گئی جدوں تیجا سنگھ نوں اچیری پڑھائی لئی انگلینڈ اتے امریکہ جان اتے سکھ گروآں دے سندیش نوں اوہناں دھرتیاں وچ پھیلاؤن دا حکم دتا گیا۔

سکھی اتے بھائیچارک سیوا: تیجا سنگھ 6 اگست 1906 نوں انگلینڈ لئی روانہ ہو یا اتے ڈی. ایس. سی. پراپت کرن لئی یونیورسٹی کالج لنڈن وچ داخل ہو یا۔ ڈگری. 2 مہینیاں بعد، اوہ کیمبرج یونیورسٹی چلے گئے اتے اس دے کیمپس وچ پہلے دستار دھاری سکھ بن گئے۔ مسٹر جیکسن، مشہور ڈاؤننگ کالج وچ اس دے استاد نے، اسنوں یونیورسٹی دے نیاں دے الٹ، اپنی پگت نوں برقرار رکھن دی چون دی اجازت دتی، جتھے کالے گاؤں اتے کیپ و دیار تھیاں اتے پھیلکٹی دوواں لئی ڈریس کوڈ دا حصہ سن۔ تیجا سنگھ نے سائنس ٹرپوز دی ڈگری لئی، اپنے پریوار نال کرائے دے مکان وچ رہن لگ پیا اتے اپنے نواس ستھان اتے سری گورو گرنتھ صاحب جی دا پرکاش کیتا۔ اوہ انگلینڈ وچ آکٹ گردوارہ ستھاپت کرنا چاہندا سی اتے اس ادیش لئی اسنے 1908 وچ بریٹیش آرمیز، لنڈن دا خالصہ جتھا ستھاپت کیتا۔ یو کے (اتے یورپ) وچ پہلا گردوارہ تیجا سنگھ دوارا شیمپھر ڈز بش، پچھم لنڈن وچ شروع کیتا گیا سی۔ تیجا سنگھ نے 6 وچوں 5 وار پورے کیتے؛ اس لئی اوہ کیمبرج وکھے ٹرپوس ڈگری پراپت کرن دی لوڑ توں گھٹ گیا۔ اس نوں ادھ وچکار چھڈ کے، اوہ 5 جولائی، 1908 نوں ٹیچرز کالج، کولمبیا یونیورسٹی، نیویارک وکھے پی. جی. دی ڈگری پراپت کرن لئی امریکہ چلا گیا۔ و دیار تھی اتے کیمبرج اتے کولمبیا یونیورسٹی دوواں وچ اپنی سکھی پوری کرن وچ اسپھل رہا۔ آخر کار، اسنوں ہارورڈ یونیورسٹی، یونیسے وچ داخلہ لین دی اجازت دتی گئی، جتھوں اسنے بھارت واپس آؤن توں پہلاں 1911 وچ سکولی سکھی وچ ماسٹر دی ڈگری لئی۔

تیجا سنگھ و دیار وچ چنگا پردرشن کیوں نہیں کر سکیا؟ لیکھک نے اس سمیں دیاں پرستھتیاں کارن اپنی ناکامی نوں جائز ٹھہراؤن دی کوشش کیتی ہے۔ جان توں پہلاں، سنت عطر سنگھ جی دوارا اوہناں نوں کجھ آر تھک مدد دین دا وعدہ کیتا گیا سی، جو اوہناں دے انگلینڈ وچ رہن دوران کدے نہیں ہو یا سی۔ اوہ اپنا زیادہ تر سماں اپنے پریوار نال ہتھوں۔ مونہہ رہ رہا سی۔ آکٹ جاں دووار، اوہ آکٹ کنگال ہو گیا سی اتے اس دے ویکتی اتے صرف 5 سینٹ پنچے سن! پر پر ماتا اتے گورو وچ اسدی نچا نے اسنوں اجبیاں ستھتیاں نوں پار کرن وچ سہایتا کیتی جتھے بچاے دور دور جا پدا سی۔ اچیاں ٹیوشن فینساں دا بھگتان کرنا، و دیش وچ 4 جیاں دے پریوار دی سہایتا

کرنا تے سنگٹ وچ گھرے اپنے بھائیچارے دی مدد کرنا اک اوکھ کم سی جو کہ تیجا سنگھ توں علاوہ ہور کوئی نہیں کر سکدا اسی تے پر ماتما وچ و شو اس نال۔

سنت تیجا سنگھ ودھیا بلارے سن۔ اسنوں کو لمبیا یونیورسٹی وچ بھاشن دین لئی سدا دتا گیا سی۔ اوہناں دے لکچراں نے بھارت بارے جاگروکتا پیدا کیتی تے کجھ گوریاں نے اپنی ادھیاتمک ترقی لئی گرمیت سکھنی شروع کردتی۔ اوہناں دی پرسدھی کینیڈا پہنچ گئی تے اوہناں نوں وینکوور دی سکھ سنگت نے گرمیت پرچار لئی بلایا۔ تیجا سنگھ 2 اکتوبر 1908 نوں وینکوور پہنچیا تے نویں بنے گردوارے دیاں گتیو دھیاں وچ حصہ لیا۔ اوہناں نے اپنے اک ہفتے دے ٹھہرائی دوران لوئر ٹرینڈا تے پورٹ موڈی وچ سکھ بھائیچارے دا دورہ کیتا۔ کینیڈا وچ PR (ستھائی نواس) دے ادھیکار پر اپت کرن وچ بھارتی پرواسیاں دی مدد کرن لئی اسنوں کو لمبیا یونیورسٹی وچ اپنی پڑھائی بند کرنی پئی۔ بھارتی بھائیچارے لئی اپنی سماج سیوا کارن، اوہ سامراجی برطانوی سرکلاں وچ اکھ دا درد بن گیا؛ اس لئی اسنوں اپنی پڑھائی پوری کرن لئی کیمرج تے کو لمبیا یونیورسٹی وچ داخلہ دین توں انکار کردتا گیا۔

تیجا سنگھ بھارتیاں دے ادھیکاراں دی راکھی لئی کینیڈا وچ اک شاندار بھومکا بھاؤنا سی۔ کینیڈیٹن سرکار نے سارے بھارتیاں نوں بریٹیش ہونڈراس وچ وساؤن دی یوجنا بنائی سی تے بھارتیاں نوں زریات کرن دی یوجنا بناؤن لئی اک کمیٹی دا گٹھن کیتا گیا سی۔ تیجا سنگھ نوں بھارتیاں دی طرفوں قانونی لڑائی لڑنی پئی تے لیشیٹناں، خاص کر کے بھارت دے سکھ پرواسیاں ورو دھ کینیڈیٹن سرکار دے پرچار دا مقابلہ کرن لئی جنتک جاگروکتا بھاشن دتے۔ کینیڈا وچ گوریاں دے رویے نوں اک پرسدھ گیت وچ قید کیتا گیا سی:

گوریاں دی دھرتی لئی اسیں لڑدے ہاں،

پوربی پکڑتے لالچ نوں

اسیں سمرپن کرالگے، نہیں، کدے نہیں۔

ساڈا پھراوا "رب پچاؤ راجا" ہے،

چٹا کینیڈا سدا لئی۔

بھارتیاں نوں اپنے پریواراں نوں کینیڈا لیاؤن دی اجازت نہیں سی۔ اس رکاوٹ نوں دور کرن لئی، وینکوور دی سنگت نے 17 جولائی، 1911 نوں تیجاسنگھ نوں اک تار بھیجی۔ اسے وینکوور دے پرکھ سکھاں دی میٹنگ بلائی اتے اک ڈیپوٹیشن اوٹوا بھیجن دا متاپاس کیتا گیا۔ اس ڈیپوٹیشن وچ 4 ممبر سن: تیجاسنگھ اس دے آگے، ڈاکٹر: سندر سنگھ، راجاسنگھ اتے ایل ڈبلیو حال، اک مشنری، اس دے ممبر سن۔ اس وفد نے کینیڈین سرن سرکار دے سبندھت منتریاں نال ملاقات کیتی۔ اتے بریٹیش۔ بھارتی پرجاوجوں اپنے پریواراں نوں کینیڈا لیاؤن لئی بھارتی پرواسیاں اتے لگائیاں گئیاں پابندیاں نوں ہٹاؤن دی ہینتی کیتی۔ تیجاسنگھ نے بھارتیاں نوں درپیش اس سمسیا نوں اجاگر کرن لئی اوٹوا وچ جتنک بھاشن دتے۔

نیویارک دے مسٹر کراپھورڈ، گورونانک دیو دے شردھالو، اپنے کاروباری سنگت نوں دور کرن وچ مدد کرن لئی، تیجاسنگھ نے کیلیفورنیا دی جیکسنول گولڈ مائننگ کمپنی دے 25% شعر خریدن توں بعد اک مائننگ کمپنی "گورونانک مائننگ اینڈ ٹرسٹ کمپنی لمیٹڈ" رجسٹر کیتی۔ اوہ ایہہ سٹھاپت کرنا چاہندے سن کہ سکھ پرواسی غریب نہیں ہن اتے کینیڈین سرن سماج اتے بوجھ ہن، سگوں اوہ نوکریاں پیدا کر سکدے ہن اتے کینیڈا وچ کاروبار لیا سکدے ہن۔ تیجاسنگھ بھارتیاں دے حق وچ اپنے اپدیشاں وچ اپنا سفل سی کہ اسنوں اک مہاتمانیا جاندا سی اتے بریٹیش کولمبیا وچ پوربی بھارتیاں دا بے داغ راجمانیا جاندا سی۔ 13 مارچ 1909 نوں خالصہ دیوان سوسائٹی، وینکوور نوں بی. سی.، کینیڈا دے سوسائٹی ایکٹ دے تحت رجسٹر کرن وچ اوہناں دی اہم بھومکاسی۔ ایہہ سوسائٹی وینکوور وچ اچے وی کینیڈا وچ سکھی دے پرچار لئی سرگرم ہے۔ ایہہ نہ صرف سکھاں لئی سگوں ہور بھارتی سموہاں لئی وی منوبل ودھاؤن والا سی۔ پروفیسر تیجاسنگھ نے کھ گرنٹھی وجوں کم کیتا اتے بریٹیش کولمبیا وچ امرت سنچار لئی پنج پیاریاں دی چون کیتی۔ اس گروپ نوں اسے مقصد لئی یو. کے بلایا گیا سی اتے ایہہ سکھ دھرم دے پرچار لئی وینکوور چھڈ گیا سی۔

حالانکہ، جویں کہ گربانی وچ برہم سندیش دا حکم ہے: "مصیبت اک دوائی ہے جدوں کہ خوش حالی بیماریاں ول لے جاندی ہے؛ کیونکہ، جتھے انند ہندا ہے، اتھے پر ماتا دی کوئی اچھا نہیں ہندی (دکھ دارو سکھ روگ بھا۔ ا۔ آ جا سکھ تم ن ہو۔) | (Lee) انگریزی کوئی، اولیور گولڈ سمتھ، اپنی کویتا "ڈیزرنڈ وچ" وچ وی اسے طرحاں دا پدیش دندا ہے:

بھومی نوں نقصان پہنچاؤندا ہے، شکار نوں جلدی کرن لئی،

جتھے دولت اکٹھی ہندی ہے، اتے آدمی سڑ جاندا ہے۔

جدوں سکھ خوش حالی وچ اشان کرن لگے تاں پھٹّ پے گئی اتے تيجا سنگھ دے ورودھی اس نوں کمپنی دے فنڈاں دی غبن دے کیس وچ پھساؤنا چاہندے سن۔ اس نوں لنڈن توں واپس بلایا گیا اتے جدوں آڈٹ کیتا گیا تاں گڑبڑی دادوش جھوٹا ثابت ہويا۔ سونے دی خان دے شعر مسٹر کراپھور ڈاتے تيجا دے سپنے دے سپرد کیتے گئے سنسنگھ وینکو ورج سکھ یونیورسٹی دی سٹھاپنا کرنا تاں دور دی گلّ ہے۔

تيجا سنگھ نے 5-11 اگست، 1910 نوں ہوئی برلن کانگریس آف پھری کر سچنی وچ سکھ گروآں دے یوگدان نوں اجاگر کرن لئی اپنا پیپر "بھارت وچ سکھ اندولن اتے پھری کر سچنی نال سبندھ" پیش کیتا۔ ہارورڈ وچ اپنی ماسٹر ڈگری پوری کرن توں بعد، اسنے ہولٹولے فارم دے بابا جوالا سنگھ اتے بابا دوسا کھاسنگھ (غدری بابیاں) دے سدے اتے کیلیفورنیا چلے گئے اتے امریکہ وچ پہلا سکھ گردوارہ سٹاکٹن وکھے ستمبر 1911 وچ سٹھاپت کیتا گیا۔ پیسیپھک کوسٹ خالصہ دیوان سوسائٹی، سٹاکٹن 27 مئی، 1912 نوں کسے وی قانونی مصیبت توں بچن لئی رجسٹر کیتی گئی سی۔ تيجا سنگھ نوں اس دا پہلا پردھان چنیا گیا۔ میں سٹاکٹن دے سکھ عجائب گھر دادورہ کیتا اتے دیکھیا کہ سکھ سنگت نوں کرسیاں اتے بیٹھن دی اجازت دتی گئی سی جویں کہ چرچ وچ، جدوں کہ گورو گرنتھ صاحب نوں اک چوکی اتے سٹھاپت کیتا گیا سی۔ بھارت پر تن توں پہلاں، 6 اکتوبر، 1912 نوں وکٹوریا، بی. سی.، کینیڈا وچ اک نواں گردوارہ سٹھاپت کیتا گیا سی۔

تيجا سنگھ مارچ 1913 دے انت وچ وینکو وکھے مونٹ-ایگٹ جہاز وچ سوار ہو یا اتے جاپان، چین، ہانگ کانگ، سنگاپور اتے ملایا راہیں واپس بھارت آیا۔ اس نوں بہت ساریاں مشکلاں داسا ہمنہ کرنا پیا، اداہرن وجوں، اوہ اپنے پر یوار لئی بناں ٹکٹ دے کو بے (جاپان) توں جہاز اتے چڑھیا، پر گورو وچ اسداوشواس اٹھ سی۔ شنگھائی اتے اترن توں پہلاں، 35,000 سکھاں دا اک جلوس بندرگاہ اتے اس دے سواگت لئی اڈیک کر رہا سی اتے اوہناں نے اسدی یا ترادا بھگتان کیتا۔ اوہ چین، ہانگ کانگ اتے ہور تھاواں دے سکھ سنگتوں ولوں ملے سواگت توں بہت پر بھات ہو یا، جیہناں نے اس نوں تحفے بھیٹ کیتے اتے بھارت دی یا ترالئی بھگتان کیتا۔ تيجا سنگھ نے گوردواریاں وچ بھاشن دتے، کیرتن ساگم کروائے اتے امرت سنچار دے پروگرام کروائے۔ ایہہ درساؤندا ہے کہ سکھی اس دے آؤن توں پہلاں دکھن-پوربی ایشیا وچ ودھ رہی سی اتے اوہ اسنوں ہور اتشاہت کرن دا اک سادھن بن گئی سی۔ اوہ لگبھگ 7 سال بعد مستو آنا صاحب وکھے سنت عطر سنگھ جی دی پوتر حضور ی وچ نتمستک ہون لئی نتمستک ہوئے۔

سنت تيجا سنگھ اک سنستھادے زماناتے پر چارک وجوں: تيجا سنگھ نوں سنت عطر سنگھ جی دوارا سخت ادھیاتمک سکھلائی دتی گئی سی۔ اس داروزانہ دارٹین امرت ویلے 2 دے (امرت ویلا) وچ شروع ہندا سی، سورج چڑھن تک دھارک سیواواں وچ شامل ہندا سی اتے پھر ماسٹر دوارا زہارت کیتے ہتھیں کم (سیوا) کردا سی۔ 3 سال (1913-16) دی سکھلائی اتے سخت امتحان پاس کرن توں بعد، اسنوں سکھیادے کھیتر وچ سوسائٹی دی سیوا کرن دی اجازت دتی گئی۔ اوہناں دی پہلی نیوکتی اک سکھ سدھارک بابو تيجا سنگھ دوارا ستھاپت خالصہ گرلز ہائی سکول، بھسور دے پر نسل وجوں سی۔ اسنے بھسور توں استعفی دے دتا اتے خالصہ ہائی سکول، کلر (ڈیرا خالصہ) وچ داخلہ لے لیا۔ اپنے ماسٹر (سنت عطر سنگھ) دے کس اتے اوہ گورو نانک خالصہ کالج، گجراں والہ (1917) دے بانی پر نسل وجوں شامل ہوئے؛ مستواً نا (1918) دکھے اکال کالج دانیہ پتھر رکھیا، اتے پھر بھارت دی پرکھ سنستھا، بنارس ہندو یونیورسٹی (1919) (BHU) دے پر نسل، ٹیچرز ٹریننگ کالج وجوں شامل ہوئے۔ سکھ روپو دے پاٹھکاں لئی ایہہ دلچسپ ہو سکدا ہے کہ بی. ایچ. یو دانیہ پتھر سنت عطر سنگھ جی نے 24 دسمبر، 1914 نوں رکھیا سی۔ بی. ایچ. یو. وچ اک سال رہن توں بعد، تيجا سنگھ نوں اس دے ماسٹر نے 1920 وچ مستواً نا واپس بلا یا سی۔ اکال کالج چلایا۔ اسنے کلکتہ وچ کالج دی عمارت لئی دان دا پر بندھ کیتا اتے فنڈ اکٹھا کرن لئی گجراں والہ وچ اپنا گھر گروی رکھیا۔ پنجاب وچ پینڈو سکھیادے ادیش لئی اوہناں دی لگن اتے سمرپن اجیہی ہی سی۔ اسنے 3 سال اکال کالج دے پر نسل وجوں سیوا کیتی اتے جدوں سموہ ایر کھانے سراچا کیتا، تيجا سنگھ واپس گورو نانک خالصہ کالج گجراں والہ (1923) دے پر نسل وجوں چلا گیا۔ اسنے 1926 وچ جیون لئی ادھیاتمک مشن اتے اپنے ماسٹر نال جڑن لئی استعفی دے دتا۔

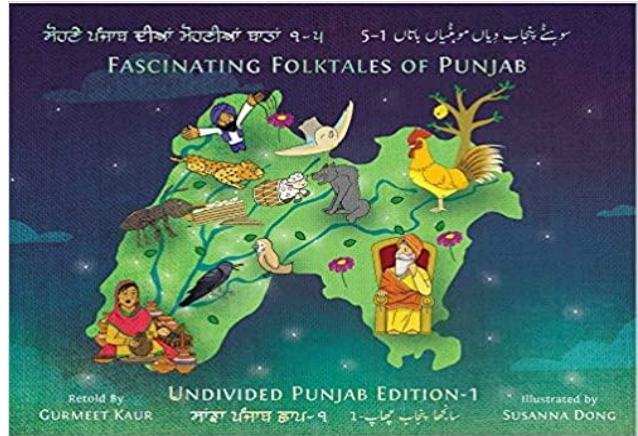
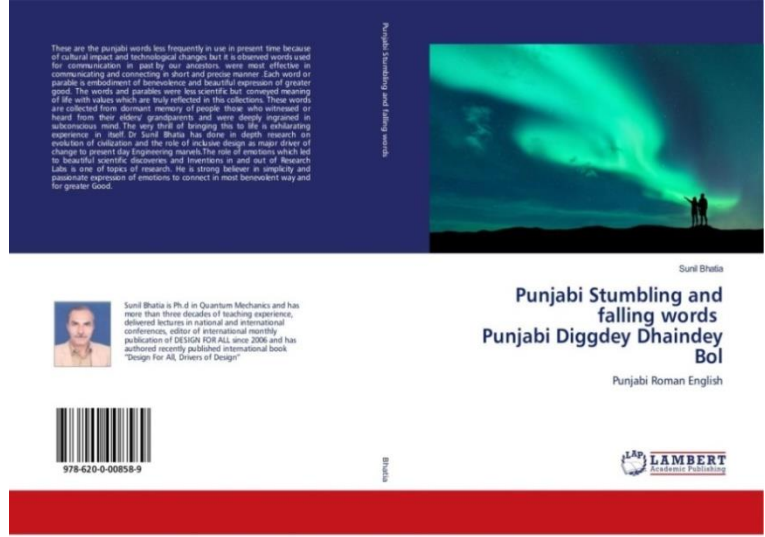
سنت تيجا سنگھ کشمیر اتے پنجاب وچ اپنے مشنری دوریاں اتے سنت عطر سنگھ جی نال اک سمرپت کامریڈ وجوں جڑے رہے۔ اوہ اپنے گورو دی صلاح انوسار پنجاب وچ سکھاں اتے ہور بھائیچاریاں دے ادھیاتمک انتی وچ رجھیا ہو یا سی۔ جدوں ماسٹر جی نے اپنا مریاد اتیاگ دتا تاں تيجا سنگھ نے اس دی یاد وچ چیمہ (سنگرور) اتے تپیان صاحب، کنوہا (ہن پاکستان) دکھے گردوارے بنائے۔ سنت تيجا سنگھ نے سکھ گرواں دے مشن دا پر چار اتے پر چار کرن لئی پوربی افریقہ، برما، تھائیلینڈ، سنگاپور، ملایا، جاپان، امریکہ اتے کینیڈا دیاں وشال مشنری یا تراواں کیتیاں۔ انت وچ، سنت تيجا سنگھ ہمالیہ دی سنڈر گھاٹی وچ چلے گئے اتے 1960 وچ بڑو صاحب (سولن، HP) دکھے پہلا مٹی والا گردوارہ بنوایا۔ میں ہن شملہ دکھے 1982 وچ رجسٹرڈ کلنیدھر ٹرسٹ دے ادھین پورے بھارت وچ اکال اکیڈمیاں دے کیندر وجوں وکست ہو گیا ہاں۔ سنت تيجا سنگھ اتے اوہناں دے گورو دوارا مل ادھارت سکھیا

پردان کرن دے آدرش نوں اکال اکید میاں دے سرپرست بابا اقبال سنگھ اتے اس پتک دے لیکھ ڈاکٹر: کھیم سنگھ گل نے بڑو صاحب دے عمل وچ لیاند ہے۔

اس گل ول اشارہ کیتا جاسکدا ہے کہ مینوں سنت تچا سنگھ اتے اوہناں دے گورو (سنت عطر سنگھ جی) دے جیون وچ بہت سارے قصے اچھوتے چھڈنے پئے ہن۔ اداہرن لئی، سنت تچا سنگھ گرکھ سنت۔ دودوان سن پر ساڈے پر پیراگت بھارتی رشی۔ منیاں وانگ، اک سماجک وہلے نہیں سن۔ اوہ اپنے سماج پر تپتی لپنیاں ذمہ واریاں پر تپتی پوری طرحاں سچیت سی۔ اوہ 1920 دے دہاکے دوران گردوارہ سدھار لہر وچ شامل سی۔ اوہ ایسا سی ch سکھ قوم وچ اس گل دا ستکار کردے ہن کہ اوہناں نوں اکال تخت دا پہلا انترم جتھے دار۔ چنیا گیا سی، جو کہ بہت سارے سکھ تہاسکاراں نوں مانجانے۔ پر گوردواریاں دے سکھسیاستو چٹا ملہو نا اوہناں دے وسد یگانہ نہیں سی۔

میں لیکھ نوں اس دے پیار دی محنت لئی ودھائی دندا ہاں۔ کھنڈے ہوئے پر لیکھ سمگری نوں کھودن لئی کئی سالوں دی سخت کھوج کیتی ہونی چاہیدی ہے۔ لیکھ دے سارے تیناں دے باوجود، کجھ معمولی غلطیاں اتے رولے۔ رپے اس طرحاں درسائے جا سکدے ہن: کجھ گربانی حوالے پاٹھ نال میل نہیں کھاندے (پنہ 37); پھٹنوٹ (پنہ 71 اتے 85) وچ گربانی دے حوالے وچ سودھاں دی لوڑ ہے؛ بابا بندہ سنگھ دی شہادت بارے دسن والی جانکاری بھروسے یوگ نہیں ہے (پنہ 223); 1819 دی دو جی سکھ جنگ بارے جانکاری غلط ہے (پنہ 268); جرمنی وچ بون (بون؟) یونیورسٹی (پنہ 321)، اتے کجھ چھوٹیاں غلطیاں جیہناں نوں ٹھیک کرن دی لوڑ ہے۔

نویں کتاب:

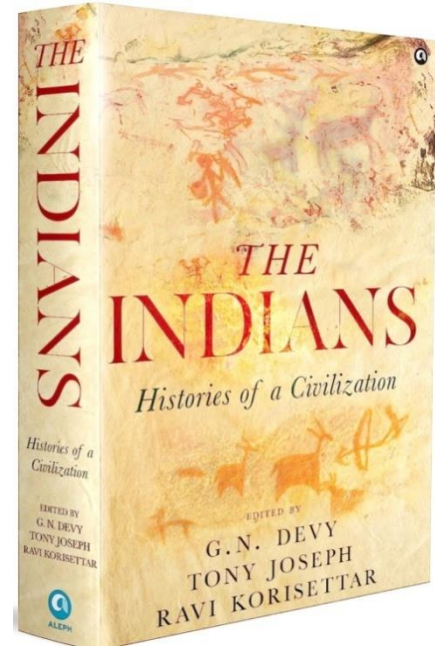

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک- کتھاواں پچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں لپیاں (گور مکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انواد دوواں وچ جیوت ہن۔

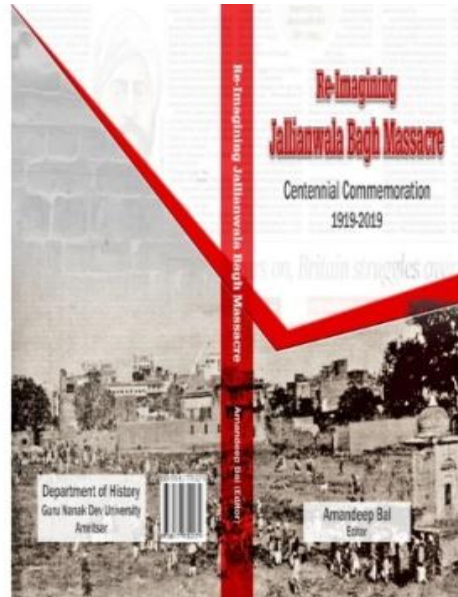
کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ "درسا یا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنا یا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نیتکتا ہے۔ انونڈے پنجاب دے بال- انوکول نقشے اتے پنجابی لپیاں نال پچیاں نوں جانو کرواؤن لئی ٹیبل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیریت کردے ہن۔

94 پنے | 11" x 8.5" | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی 4-8-9887101-0-978 ISBN:

Arvind Bhat/Palace & Post,
Department of History, Guru Nanak
Dev University, Amritsar. She is the
author of *Journal of Regional History*
and editor of *Historical Research*
in Central, Middle East and
Asia of St. Xavier's College,
Palayamkottai. She has also
written several books on
history, culture and
politics.

The book measures the impact
of the massacre on the British in 1919
and the Indian nationalist movement.
The authors have followed the
struggle on the part of the British
along with the Indian nationalist
movement to understand the
historical context of the massacre
of Jallianwala Bagh. The book
is a tribute to the victims of
the massacre and a call for
reconciliation and peace.

The present work is a tribute
of the massacre of Jallianwala
Bagh. The author has followed
the struggle on the part of the
British along with the Indian
nationalist movement to
understand the historical context
of the massacre of Jallianwala
Bagh. The book is a tribute to
the victims of the massacre and
a call for reconciliation and
peace.

Department of History
Guru Nanak Dev University
Amritsar

Armandeep Bhat
Editor

خبریں:

1.

سہماٹ PunjibLibrary.com توں مفت ڈاؤنلوڈ کرن لئی وی اپلبدھ ہے

جن انک گور مکھی اتے شاہ مکھی وچ اپلوڈ کیتا ہے، اک اک کر کے اسیں سارے اپلوڈ کراں گے۔

[*Salahiyat صلاحیت](#)

punjabilibrary.com

[Salahiyat](#)

punjabilibrary.com

نوتیج سنگھ اٹوال

پروگرام اتے ساگم

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہار بازی
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasia-researchcentre.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبریں اتے درش

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

southasiaresearchcentre@نیوز

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن: فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcentre.in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاراں نوں درساوندے نہیں ہن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: بردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمیننس (آریری)، ایسجیجینس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا۔

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل.کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائین کیندر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائین وبھاگ، دلی
ٹیکنولوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سم-سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ چیئر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo co, in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گورمکھی لپی سنسکرن)

رمندرجیت کور، ڈاکٹر

سہائک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

jitrainder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اور اینٹیٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: 1aasmaqadri@gmail.com

ایسوسی ایٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکنٹر۔
کینڈری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س

سمپادکی ممبر

پرو. ڈاکٹر. گورو ربیجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in
gr.iitroorkee@gmail.com,

پرو. ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیمشا شرما،

ممبئی، بھارت، Nemisha90@gmail.com

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں ستتر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اکہ کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساوتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر. سنیل کمار بھاٹیا، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاتھکاں دے لایہ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی۔
110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470, 011-45793470, ای-میل: dr_subha@yahoo.com

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
PUNJABI LIBRARY
www.PunjabiLibrary.com